

RAD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA CXXIV.

FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI RAZREDI.

XLIII.

U ZAGREBU 1895.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

b) kao glagol krajevât: božićevât (agere diem festum natalitiorum Christi), vojevât (bellare), carevât (imperatorem esse), suznjevat (in vinculis esse) itd.

c) kao glagol kazivât: dovikivât (adclamare), dôkazivât (perspicuum facere), zamahivât (brachium adducere) itd.

Primjedba. Neki glagoli ove vrste rado dočinjaju u riječkom narječju na evat mjesto ivat, n. pr. spamečevât se, pokazevât, kojonevât, falevât itd.

C) *Opisani glagolski oblici.*

a) Za aktiv:

α) Imperfekat se opisuje tako, da se participu preterita akt. trajnih glagola dodaje prezens glagola san (sum), n. pr. plêl san.

β) Aorist se opisuje tako, da se participu preterita akt. svršenih glagola dodaje prezens glagola san (sum), n. pr. ùmerl san.

γ) Perfekat se opisuje istim načinom kao i aorist.

δ) Pluskvamperfekat se opisuje tako, da se participu preterita akt. trajnih i svršenih glagola dodaje perfekat glagola bit (esse), bìl san (fui), n. pr. plêl san bìl i splêl san bìl.

ε) Futur se I. opisuje tako, da se infinitivu trajnih i svršenih glagola dodaje prezens glagola tèt ili htèt (velle) éu, n. pr. plèst éu.

ζ) Futur se II. opisuje tako, da se participu preterita aktiva trajnih i svršenih glagola dodaje prezens glagola bit (esse), b ùd ên, n. pr. plêl b ùd ên.

η) Kondicional se opisuje tako, da se participu preterita akt. trajnih i svršenih glagola dodaje aorist bîn, n. pr. plêl bîn.

b) Za pasiv.

Pasiv se opisuje:

α) da se aktivnim oblicima dodaje povratna zamjenica se, n. pr. razumê se.

β) ređe da se participu preterita pas. dodaju oblici glagola bit i san.

Primjedba. Pasiv je u riječkom narječju veoma rijedak.

Stay prema Lukreciju.

Čitao u sjednici filologijsko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 23. lipnja 1894.

PRAVI ČLAN DR. MILIVOJ ŠREPÊL.

I.

Megju hrvatskim latinistima prošloga stoljeća zauzima jedno od najvignjenijih mjesta Benedikt Stay. Za njega veli Appendini¹: Ako se o kojem modernom piscu može reći, da je dostigao ili prestigao starinskoga klasika, to bi bio Benedikt Stay.

On se je rodio godine 1714. od oca Petra Franje Staya i majke Ane Vlaić. Sreća i priroda dale su mu u obilju sve ono, po čemu izlazi velik čovjek. Njegova obitelj potječe iz Bâra, gdje joj po bogatstvu i plemenitosti nije bilo premice, a preseli se godine 1440. u Dubrovnik, koji je već u ono doba bio sjedište nauke, pa je Dubrovnik mogao Stayu podati prekrasnu naobrazbu i domaćim primjerima potaknuti ga na vrlinu. Već u samoj obitelji imao je Benedikt nekoliko pregjâ, koji su mu mogli biti uglednici na polju prosvjete. Appendini² navodi trojicu njegovih predaka zaslužnih za nauku i zavičaj. Potekavši tako od krepke loze razvio je naš Benedikt veoma brzo divnu snagu talenta i pokazao silan duh, te je pod mudrim vodstvom svojih roditelja Benedikt za rana svojim umom pretekao svoje mlade godine. Kad je bilo vrijeme za školu, bi poslan k Isusovcima. Njegov je napredak u školi bio i nagao i neobičan. Već u 20. godini proučio je latinsku poeziju, filozofiju i matematiku, da je o njima mogao s potpunom sigurnošću raspravljati u prozi i u stihu. Pokazavši tako silan napredak duševni rano je zašao u kolo ljudi, koji su bili po duhu prvaci tadašnjega Dubrovnika. Bila je to kuća Marina Sorga, čovjeka veoma učena

¹ Notizie storico-critiche II, 160.

² Ibidem II, 161.

i u pravu i u povjesti i u filozofiji, gdje su se u veće skupljali učenjaci na književne razgovore. U tom su kolu bili Marko Passegli, rječit odvijetnik, pjesnik latinski i ljubitelj matematike, Antun Sorgo, vjesti zakonima i poeziji latinskoj, Franjo Ranjina, vrijedan pjesnik latinski, vrstan govornik i državnik, Savin Zamagna, izvrstan grečist i dobar pjesnik, doktor Matija Bratis, koji se je pored medicine s uspjehom bavio oko lijepe književnosti, i napokon oba brata Benedikt i Kristofor Stay. U ovom su se zboru raspravljala najteža pitanja književna, čitali su se prozaični sastavci i pjesme. No ne hoteći uzalud gubiti vrijeme sastavljanjem lakih i prolaznih sastavaka u tisini je naš Benedikt izragjivao oveću epsku pjesmu o junačkom pothvatu Aleksandra Farnese-a u Ostendi. On je već dotjerao ovu radnju do konca šeste knjige, kad ga snagje želja, da ispita sud, koji bi pukao o njegovoj pjesmi, te izvadi iz sredine pjesme odugačak dio, u kojem se iznose na vidjelo uzroci plimi i osjeci morskoj. Obala ostendska dala je mlagjanomu pjesniku pobudu, da na epizodijski način raspravi ovaj predmet. Stay se prokaže svojim prijateljima kao pjesnik, pa im pročita ovo mjesto svoje pjesme, koje je kasnije bez ikakove razlike prenesao u drugu svoju, pozniju pjesan. Ljepota sloga, klasična ozbiljnost izraza i uzvišenost misli prenerazi sve one, koji su ga slušali i koji su, budući sami dobro upućeni u latinski jezik, bili vlasni, da mu sude. Zato navale prijatelji sloški na Staya, neka se dađe na oveći pjesnički posao, svakako golemiji i teži, nego je bila napomenuta pjesma, pa oduševljeni s ovoga pokušaja u didaktičnoj pjesničkoj vrsti stanu mladoga pjesnika nagovarati, da se okani svake druge misli i udari stopama Lukrecijevim. Mladić na ponuku svojih učenih prijatelja zbilja se uhvati djela i opjeva svu filozofiju Kartezijevu, za koju se u one dane držalo među njima, da je savršenija od sviju drugih filozofijskih sustava. Krepki i čvrsti uzgoj podao je našem Stayu neku ozbiljnost i strogost duha, kakova ne bijaše obična u one mekane dane, pa je tako mogao zdravo i sretno dovršiti pothvat, pod kojim bi zateturali i snažniji ljudi potpuno zrele dobi. Stay se svoga posla lati s tolikom ustrajnošću i silom, da je prije svoje dvadesetičetvrte godine dovršio djelo, koje, kako s emfazom veli Ch. Cesarotti, „fa ricordare e dimenticare il maraviglioso poema di Lucrezio“¹. I doista, kako veli Appendini¹, u Stayevu kartezijanizmu sve odiše čvrstoćom,

¹ O. c. II, p. 162.

veličanstvom i lakocom; vidis dobar ukus zlatnoga vijeka, gledao na ljepotu stihova ili na polet misli ili na čistoću i eleganciju govora. U djelu ima tako veliko obilje novih stvari i vlastitih ideja, tako divnih samostalnih epizoda, dispozicija je djela tako izvorna i sretna, da se s pravom može dobar dio pripisati Stayu, premda opisuje tuđu filozofiju. Zasluga je s tim veća, što se je Stay dao na pjesmu takove teške gragje filozofijske u doba, koje je u poeziji latinskoj voljelo obragjivati svetu gragju. Njegov snažni duh pronikao je dogmatiku, moraluku, kanoničko pravo i povjest Isusove crkve, ali se nije tim ograničio, nego je do temelja nastojao proučiti sve ono, što bi mu moglo podati nove spoznaje. Tako je gledao, da prouči i sve svjetske nauke, poimence filozofiju. Budući uzvišen nad obične strasti i ljubeći svoj književni rad on se nije udaljavao od knjige nikada, osim ako su ga zvale dužnosti prema državi ili prijateljstvu.

U dvadesetosmoj godini riješi se Benedikt Stay ostaviti rodni grad i otići u glavno mjesto katoličkoga svijeta. Umni ovaj putnik nije trebao nikakovih preporučnih pisama, kakovim se mora poslužiti, tko nema dosta osobnih zasluga. Među raznim prijateljima i savjetateljima, koje je već imao u Rimu, dosavai onamo nagje Franchinija i Giacomellija, koje je preštapavajuć svoju kartezijansku filozofiju u nekoliko stihova šeste knjige obasuo hvalom za njihovo dobrostivo prijateljstvo. Ovi stihovi (6, 1492—1533) glase:

Carminis a recto paulum deflectere cursu
 Officii memorem rursum locus admonet et res;
 Nil ita quandoquidem cupiam vitare, magisque
 Horrescam, quam ne possim male gratus haberi.
 Quos mea Musa Viros sibi jam devinxit, et amplum
 Unde sibi decus adservit, persolvat eisdem
 Munus fas aliquod medio ex Helicone petarum,
 Si queat, haec superat vires sin gloria nostras,
 Ex animo certe, quodcumque est, illud habento.
 Ut primum lucem educti venere sub almam,
 Hi tibi tum nostri non displicuere labores.
 FRANCHINE, o magnum Nomen mihi, grandia cuius
 Nulla dies memori benefacta e pectore demet.
 Absentem atque tibi me ignotum caetera ad Urbem,
 Qua nihil in terris majus meliusque vocasti;
 Nam tu agis hac magni Legatum Caesaris Aula
 Curans res Patriae (Te vere in publica natum
 Munera res magnas belli pacisque secantem
 Gallia consilio Juvenem mirata sagaci est
 Jamdudum; tibi tunc annis Prudentia major,

Omnigena quam cum Doctrinae dote jugasti.
 Adveniens quantum laetatus ego Hospite tanto!
 Exinde et nostrae laus addita quanta Camoenae!
 Et jam si queat ipsa, sibi quod posse videtur
 Te laudante, quid ad decus immortale requiram?
 Me tibi Posteritas acceptum nosceret omnis,
 Longaque me gratum perhiberent saecula Vatem.
 Nec patiar te praeteritum indictumque relinqui,
 (Quanquam exinde tuis quid possit laudibus addi?)
 JACOMELLE, Amor o Phoebi Aonidumque Sororum,
 Quem doctas illae cupidum duxere per artes,
 Atque animo scire et sapere inseruere capaci:
 Num prodire tuo nostri sine nomine versus
 Possint, non leve sunt qui per te nomen adepti?
 Namque per ora Virum ferimur, lateque per omnem
 Ausoniam, et Latius qua sermo est cumque, volamus
 Te laudes vulgante, quibus mea carmina tantum
 Tollis, ut affectent vita gaudere perenni.
 Ambiri quid enim queat hac praeclarius in re,
 Quam prope divino celebrari illius ore,
 Cujus Fama Viri per magnas inclita Gentes
 Fertur, et aeterno laudum praeferet honore?

U Rimu je Stay bio primljen u prve krugove učenih ljudi, poimence je mnogo zalazio u kuću Geminianijevu, u kojoj se je sastajao svijet rimskih književnika i kamo su mnogi dolazili, upravo da se upoznađu sa Stayem. Kardinal Silvije Valenti Gonzaga, dobar prošugjivač talenata, čuvši, da je sardinijski kralj pozvao Staya u Turin za profesora u kraljevsko sveučilište, pribavi mu profesuru rječitosti u „Sapienzi“ namjesto Paolina Cheluccija, koji je postao vrhovnim nastojnikom „pobožnih škola“ (delle Scuole Pie); a kardinal je to učinio samo, da ga zadrži blizu sebe u Rimu. Ovu su odluku svi pozdravili s velikim zanosom, jer je mladež išla za tim, da imade filozofa za učitelja književnosti u Stayevoj osobi.

Kardinal Silvije pored ostalih briga, koje je imao kao državni tajnik Benedikta XIV., nije zanemarivao ni napretka u književnosti, pa je stao nagovarati Staya, neka bi sastavio drugu didaktičnu pjesan o novoj filozofiji, i to poimence o Newtonovoj. Uz kardinala prionu nukati Staya na taj posao takogjer slavni filozof Rugjer Bošković i mlagji Benediktov brat Kristofor, koji je bio takogjer vješt filozofiji. Na njihov savjet Benedikt se najzad riješi na posao više oduševljen, nego proniknut nadom, da će golemi ovaj posao svršiti, kako valja. No kako se je ljudski prihvatio

rada, svršio ga i natkrili sve nade. Veličina i teškoća posla bila je grdna, ali ga pjesnik sretno svlada. Ne ulazeći u potankosti moža se reći, da će ovo djelo ostati slavnim spomenikom Stayeva stvaralačkoga duha. Suhoparne početke Newtonove filozofije, za koje bi rekao, da se ne dadu sapeti u pjesničko ruho, umio je Stay prikazati s neobičnom dražešću pjesničke forme; imade u pjesmi mnogo matematičkih i geometrijskih digresija, pa ipak sve odiše pjesničkim slogom. S neobičnom savršenošću umio je Stay svoj newtonizam prikazati u tako dobru jeziku latinskom, te su mnogi suvremenici držali, da je Stay Lukrecija bar dostigao, ako ga možda nije i natkrilio. Vrijedi isprediti početke knjigâ u Lukrecija i u Staya, opis kuge u Ateni s opisom dubrovačkoga potresa, elogij Epikurov i Memijev s elogijem Descartesovim, Newtonovim i kardinala Silvija, pa će se vidjeti snaga Stayeva sloga i pokazati, da je dostojan učenik Lukrecijev. Appendiniju se dapače čini, da Stay natkriljuje Lukrecija po tom, što je Newtonova filozofija stalnija od neobičnih maštanja Epikurovih¹. Ako se pročitaju Lukrecijevi stihovi o sastanku atomâ, o prostoru, o četiri prirode duše, o obliku tjelesa, pa se oprijeći, što Stay pjeva o teži i kretanju velikih tjelesa, o prirodi duše, o njenim sposobnostima i idejama, o svjetlu i bojama, vidjet će se po sudu Appendinijevu, da u Lukrecija preteže tumač, a u Staya filozof i pjesnik. Bilo kakogod, tko bude u napredak htio pisati u stihovima o filozofiji, ne će se više zadovoljiti samo Lukrecijem, nego će morati da posegne za Stayem, koji je poradi nove gragje i vještine postao „un vero testo di lingua“.

Stay je pisao osim ovih dviju filozofijskih pjesama takogjer nekoliko pjesničkih sastavaka, koji su otisnuti u zbirka akademije „Arkadâ“, a nisu na sramotu imenu njegovu. Osobito su slavna bila tri njegova govora, koja je izrekao pred kolegijem kardinalâ, jedan govor raspravlja o smrti pape Klementa XIII., drugi o izboru novoga pape, a treći o smrti poljskoga kralja Augusta III. U ovim govorima, koji su izišli štampom, pokazao je naš Stay, da je isto tako vješt latinskoj retorici, kao i poeziji i filozofiji. Ima još jedan govor, koji nije objelodanjen, a izrekao ga je Stay u višoj gimnaziji rimskoj. To je elogij Leonu X.

Vrline i talenti otvarali su Stayu široko polje radu. Kad se je ispraznila „segreteria delle lettere latine“ u papinskom dvoru, Klement

¹ Appendini o. c. II, 164.

III. odredi njega za taj posao, te se je Stay pokazao dostojnim izbora papina. Kad je Ganganelli kao Klement XIV. uzašao na papinski prijestol, učini ga prvakom „della Segreteria dei brevi ai Principi“ (1769). Cijeneci papa njegovu naobrazbu i političke talente učini njega zajedno sa njegovim bratom Kristoforom, koji je takogjer prispio u Rim, dionikom sviju državnih tajna. Papa gotovo više i nije gledao nego očima našega Staya. Za ovoga pape postade naš Stay kanonik „di S. Maria Maggiore“, kućni prelat, vijećnik indeksa i datarij penitencijerije. Pa da nije Klement tako naglo umro, Rim bi vidio Staya kao tajnika koncilija, a brat Kristofor naslijedio bi ga u tajništvu „dei brevi“. Klement XIV. bio je već spoznao um Kristoforov, a imao je i prilike, da se uvjeri o njegovoj vještini, jer je pet mjeseci zamjenjivao svoga brata u tajništvu za njegove bolesti. Kristofora, po prirodi darovita, navratio je brat Benedikt, da se dade na lijepu književnost, pa onda na filozofiju i matematiku. Umio je više jezika, bio je vješt glazbi i raznim znanjima. Otišavši u Rim, da potraži brata, steče ugled zajedno s njime, te ga Ganganelli ponuka, da ostane u vječnom gradu. No skoro iza smrti istoga pape, godine 1777. na 11. marta umrije i on u 58. godini, a ostavi za sobom veliko pismo, upravljeno Benediktu, o njegovu newtonizmu, sadržaj pojedinih knjiga obiju Stayevih filozofijskih djela i dijalog o didaktičnoj poeziji. Ova su djela Kristoforova štampana zajedno s Benediktovim pjesmama. Ima od njega takogjer govor o smrti mladića Ivana Alethy-ja, njegova rođjaka, dvije epistole u Horacijevu duhu i pjesma o objavljenju Marijinu.

No da se vratimo k Benediktu. Veliki utjecaj, koji steče uz Klementa XIV., nije se svima svigjao, pa se je mislilo, da će izgubiti svoje mjesto. Ipak ga novi papa Pije VI. ne maknu s mjesta, dapače kad je Stay opasno obolio, reče papa, da mu ne bi znao zamjenika. No kad je papom postao Pije VII. i došao iz Mletaka u Rim, zamoli ga Stay, da ga poradi velike starosti otpusti iz službe. Papa ga posluša i povjeri mu još prije, nego će primiti njegovu dimisiju, „stendere la Bolla della riordinazione del reggimento Pontificio“. Pa kad je Stay povjereno djelo svršio, primi njegovu dimisiju, ali mu ostavi časti i dohotke tražeći i nadalje u njega savjeta i pomoći.

Stay je umro 25. februara 1801. od bolesti u 85. svojoj godini u Rimu. Suvremenici hvale njegove privatne vrline. Garattoni i Bonamici uznose ga u svojim pjesmama. Godine 1794. u mjesecu

julu držeći Englezi, da je Stay već umro, postavili su u Londonu njegovu sliku zajedno sa Boškovićevom u nekoj velikoj dvorani uporedo uz najslavnije književnike engleske. Tom je zgodom „Evropski Magazin“ donio neobično pohvalan članak o životu i radu Stayevu, pa među inim priopći nekoliko engleskih stihova, koje je netko njemu za čast napisao na zadnjem izdanju njegove pjesme o Newtonu. Ovi stihovi glase:

In this immortal work combined
The various efforts of the human mind;
With every charm of ancient learning fraught,
And all the truths by modern sciences traught,
O Stay! them glory of Illyrias schores,
Whose lofty genius nature's power explore;
Whose soul with twofold inspiration glans;
(Such gifts indulgent Providence bestows)
United shire in each instructive page
The Roman poet, and the British sage.

Njegova pjesma o filozofiji Kartezijevoj izišla je u Mlecima godine 1744. u 8° pod natpisom „Philosophiae versibus traditae libri sex“, drugo je izdanje izišlo 1747. u Rimu, a treće u Mlecima godine 1749. Mi ćemo se držati potonjega izdanja.

Njegova newtonizma izišla je prva čest u Rimu u 8° godine 1755., u njoj su tri knjige s dopunama i bilješkama Rugjera Boškovića; druga čest izišla je opet u Rimu godine 1760. sa Boškovićevim komentarom, a bile su u njoj daljne tri knjige (4, 5, 6). Izdanje treće česti, u kojoj su zadnje četiri knjige, otešlo se je poradi toga, jer Bošković nije dospio napisati komentar; istom kasnije je Bošković sa sobom donio komentar vrativ se u Italiju nakon duga izbjivanja, no baš kad je htio da komentar dovrši, stiže ga smrt. Treća čest, obuhvaćajući pjevanja 7—10 sa komentarom, štampana je u Rimu 1792. Djelu je natpis: „Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem cum adnotationibus et supplementis Rog. Boscovich“.

Iste je godine (1792.) izišlo izdanje ove pjesme o Newtonovoj filozofiji bez komentara Boškovićeve pod natpisom: „Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem“. U ovom izdanju ima najprije „Monitum“, zatim Kristofora Staya „Ad Benedictum fratrem epistola“, nadalje „Argumenta“ i iza pjesme, na koncu knjige „Christophori Stay de pesi didascalica dialogus“, koji obuhvaća 30 stranica u 8-ni.

Biog. Univ. Ant. e Mod. tvrdi, da Stay, ako nije natkrilio Lukrecija kao pjesnik, „il lui est supérieur comme philosophe, il possédait, ce qui s' allie rarement ensemble, un esprit dirigé vers les pensées sérieuses, et une âme ouverte à toutes les inspirations de la poésie“.

A Fabroni (Elog. d' Uom. illust. v. 2. p. 37) zove ga „un raro ingegno, che obbligò le muse a lasciar le armi per ridire in elegantissimi versi latini quel che il grand Newtono ed altri filosofi moderni prima e dopo di lui avevano insegnato intorno alla natura delle cose celesti e terrestri“¹.

Vrijedi pripadom napomenuti, da se je i drugi brat Benediktov Franjo Stay bavio oko latinske poezije. U dvadesetoj godini ode Franjo u Mletke u kuću svoga ujaka Trajana Lalića, gdje je uz svoje trgovačke poslove skupljao izabrane knjige. Tako je sabrao krasnu knjižnicu punu odabranih izdanja. Ostavivši Mletke pohodi glavnija mjesta Italije, pa se neko vrijeme zadržu u Rimu u društvu svoga brata Benedikta. Zatim se povraća nakon 30 godina u Dubrovnik, da proučava klasike. Umro je godine 1793. kao sedamdesetgodišnji starac, a prijateljevao je u posljednje doba megju inim i s Appendinijem, koji ga mnogo hvali u svojem djelu². Ostavio je nekoliko neobjelodanih latinskih pjesama i elegija. Neke od ovih pjesama pobožnoga sadržaja stekle su priznanja u brata Benedikta i u Rajmunda Kunića, pa bi po sudu Appendinijevu zaslužile, da se objelodane³. Mihajlo Sorgo proslavi Franju Staya posebnim elogijem štampanim u Dubrovniku godine 1794.

Kako su zemljaci poštovali Benedikta Staya, može se razabrati iz stihova, koje mu je Gjuro Ferić posvetio ispred dviju basana (Znana čovjeka sreća dostiže — Viro sapienti fortuna praesto est i: Umna slava bez dospjetka — Gloria sapientum immortalis). Ovi stihovi glase:

Carmina ad clarissimum virum Benedictum Stayum.
Harum, quas Phrygii condo ad exemplar senis,
Tibi fabularum partem, Stayada, quoque
Vivo dicare mens erat; at cum ferrea
Te lethi heu! nuper sustulerit necessitas,
Tuis litabo non immundus Manibus,

¹ Glinbich, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, p. 289.

² Appendini, Notizie II. 169.

³ Appendini, o. c. II, 179.

His saxum spargens immortale flosculis.
Malignus autem si carpere quis voluerit,
Quod hoc laudandi insuetum adlegerim genus,
Contraque morem caeterorum fecerim,
Is me scribundis occupatum fabulis
Cum scierit, frontis exuet nubeculam.

Pod zvjezdicom pripominje Urban Appendini¹ ovo: Hae duae fabulae ab Auctore exaratae sunt, cum in Collegio Scholarum Piarum totius Civitatis concursu Benedicto Stayo parentatum est. Placet hic addere Epigramma ab Ant. Casnacichio in iisdem parentalibus scriptum:

Quidquid Cartesii, quidquid mens dia Britanni
Protulit, omnigeno Stayus ingenio
Calluit, et duplici vulgavit carminis ausu,
Quo Tyberis Lucreti immemor obstupuit.

Čuveni Rajmud Kunić sjeti ga se pjesmicom „De Varo et Stayo“:

Varus posse negat quemquam clarere Latino
Horum hominum, qui nunc vivimus, eloquio.
Quod verbis negat ille, docet re Stayus ipsa
Antiquo antiquis non minor eloquio².

A drugi slavni latinist Bernardo Zamanja napisa ove stihove³ „In funere Benedicti Stay, viri clarissimi“:

Stayades bonus ille obiit, cui dia Poesis,
Cui Sophia aeternum condidit alma decus.
Cartesii manes, et docti magna Britanni
Quem scita objiciunt vati, Epicure, tuo.
Aurea quem virtus, ac puri ante omnia mores
Vivum etiam in terris Dis similem dederant.
Luge, Epidaure! anni tibi paucis tertia rapta
Fama est; heu quando saecula parem referent!

Ovaj uzdah pjesnikov doista je opravdan, jer u kratko vrijeme izgubi Dubrovnik tri imena, koja idu megju najslavnija u hrvatskom narodu, a koja bi mogla biti uresom i najvećih naroda. Rugjer Bošković umrije godine 1787., Rajmund Kunić godine 1794., a godine 1801. naš Benedikt Stay. Gubitka takovih ljudi ne bi lako prepogorio nijedan ma kako velik i slavan narod!

¹ Urbani Appendini Carmina, II.: Selecta illustrium Ragusinorum carmina p. 323.

² Urban Appendini, o. c. p. 280.

³ Ibidem p. 282.

Spomenut ćemo i stihove, koje je Gjuro Hidža, jedan od zadnjih pjesnika latinskih u Dubrovniku, spjevao¹ „In effigiem Benedicti Stay“:

Haec est Stayadae magni, nec fallor, imago:
 Nosco etiam in tela te, venerande Senex.
 Quidquid habet pictura tui, labentibus annis
 Deteret omnivori temporis invidia.
 At vaga dum certis fulgentia legibus ibunt
 In gyrum campos astra per aërios,
 Dum motus Natura suos, causasque moventes
 Servabit stasis firmiter ordinibus,
 Aemula divini vivet tua Musa Lucreti,
 Romanique lepos nobilis eloquii,
 Aemula in hoc tantum, in reliquis praestantior: illa
 Somnia, at haec magna et vera reperta canit.

Posebnu elegiju spjeva Urban Appendini o smrti Benedikta Staya. Pjesniku se pričinja, kako domovina „Rhacusa“ tužna luta raspletene kose i uzdiše za gubitkom Stayevim. Još nije preboljela smrti Boškovićeve i Kunićeve, pa ju već stiže nov udarac, nemila joj smrt ote Staya. Najviše ju boli, što joj ljuta sudba nije ni to dala, da bi kosti ljubljenoga sina počivale u rodnoj zemlji. Elegija se završuje s ovim stihovima:

Ut quondam, patriis postquam digressus ab oris
 Ter tetigit vastae littora Trinacriae,
 Attica ter reducem complexa est laeta Platonem,
 Inque suo extincti condidit ossa sinu.
 Haec etiam miserae abnuerunt solatia matri
 Heu nimium votis fata inimica meis! . . .
 Sic lacrymans ait, et vultum dejecta decorum
 Sese vicinas abdidit in latebras
 Flebilibus caelum incendens clamoribus: at mi
 Transactum ancipiti ceu latus ense foret,
 Stayadae fatum, patriaeque dolentis imago
 Perculit immensa pectus amaritie².

Tako su štovali Dubrovčani svoga velikog zemljaka, za koga reče Cesarotti, da je Platon u Lukrecijevoj halji.

II.

Sadržaj je prvoj filozofijskoj pjesmi Stayevoj dao Descartes.

Descartes je početnik i otac novije filozofije. On se je poput ljudi prelazne epohe sasvim razišao s dotadašnjim filozofovanjem i za-

počeo sasma od početka, te je ne samo, kao Bacon, ustanovio metodologijsko načelo ili, kao Böhme i suvremeni Talijani, izrekao filozofijske nazore bez methodske potvrde, nego je ne pretpostavljajući ništa utvrdio novo pozitivno, sadržajno, filozofijsko načelo i odmah iz njega putem suvisloga dokazivanja pokušao izvesti glavne zasade svoga sustava. Nestadak pretpostavakâ i novost njegova načela čine ga početnikom novije filozofije, a unutrašnja plodnost njegova osnivačem njezinim.

René Descartes (Renatus Cartesius)¹ rodio se godine 1596. u La Haye-i. Već prije nego je dovršio školsko vrijeme u isusovačkom kolegiju u La Flèche-i, odlučio je budući nezadovoljan školskom učenošću, da se odreče školskoga znanja i da ne traži više druge znanosti osim one, koju bi mogao naći u samoga sebe i u golemoj knjizi svijeta. Imao je dosta velik imetak, te je bio nezavisan tako, da je mogao prevalivši 21. godinu kao dobrovoljac stupiti u ratnu službu. Najprije je služio u Holandezâ, zatim u Bavaracâ, i napokon u carevacâ; kasnije je mnogo putovao, zadržao se oduže vremena u Parizu, pa onđâ otišao u Holandiju, da se ovdje nesmetan i nepoznat posveti filozofiji i da izradi svoje znanstvene ideje. On se nije mogao trajno odreći filozofije, koju je odlučio podržati reformi. U Holandiji je imao kojekakvih neprilika i natezanja s fanatičnim nekim teozozima, te je ovdje probavio 20 godina, dok nije godine 1649. na poziv kraljice Kristine otišao u Švedsku i nastanio se u Stockholmu, gdje je za godinu dana umro — godine 1650. On se je proslavio takogjer u matematici, fizici i anatomiji. Najznatnija su njegova djela: „Discours de la Méthode“, „Meditationes de prima philosophia“, „Principia philosophiae“ i „Traité des passions de l'âme“.

Descartes je osnivač nove epohe filozofije, jer je prvo: izrekao postulat potpune nepretpostave. Upravo ovo od Kartezija zahtijevano protestiranje proti svemu, čega ne postavlja mišljenje, proti svoj danoj istini — ostalo je temeljnim načelom novijega vremena. Drugo: Kartezije je postavio načelo samosvijesti (Descartes na ime pomišlja duh ili misaonu supstanciju kao individualno Ja), to je načelo novo, u tom obliku nepoznato starini. Treće: on je izrekao opreku između bitka i mišljenja, egzistencije i samosvijesti, te posredovanje ove opreke (problem cijele novije filozofije) postavio za filozofijsku zadaću.

¹ Urban Appendini, o. c., p. 343.

² Urban Appendini, o. c., p. 21.

¹ Schwegler-Stern, Gesch. d. Phil. 1891., p. 226 d.

S ovim idejama, u povjesti filozofije epohalnim, ipak su u savezu nedostaci kartezijanskoga umovanja. Prvo: Descartes je sadržaj svoga sustava, poimence svoje tri supstancije, primio empirijski. — Počinjući svoj sustav s protestacijom proti svemu, što postoji, čini se, kao da se po Descartesu ništa faktično nema primiti kao takovo, nego kao da se mora sve izvoditi iz mišljenja. Ali ova protestacija nije mišljena tako ozbiljno; jer ono, što se na oko zabacilo, prima se opet nepromijenjeno, pošto je postignuto načelo stalnosti. Pa odatle izlazi, da Descartes i ideju boga, kao i obje supstancije drži za neposredno dane. Da ih nagje, apstrahuje doduše od mnogoga, što se nahodi neposredno, ali na koncu ostaju obje supstancije kao ostatak, pošto je od svega ostalog apstrahovano. Drugi je nedostatak, što Descartes obje strane opreke, mišljenje i bitak, izoluje jedno prema drugomu. On uzima obje kao „supstancije“, t. j. kao moći, koje se uzajmice isključuju i negiraju. Biće materije stoji po njemu samo u protezi, t. j. u čistom bitku izvan sebe, a supstancija duha samo u mišljenju, t. j. u čistom bitku u sebi. Objе supstancije stoje jedna prema drugoj kao nješto centrifugalno prema centripetalnomu. Shvaćajući ovako duh i materiju nemoguće je nutarnje posredovanje obojega; gdje se obje strane sastanu i sjedine, kao u čovjeka, može to biti samo po silovitu aktu stvaranja, po božjoj asistenciji. Ipak traži i ište Descartes posredovanje objiju strana. Ali upravo je treći glavni nedostatak njegova sustava u tom, što on ne može u istinu svladati dualizam svoga stanovišta. U zasadi „cogito, ergo sum“ ili „ja sam misaon“ spajaju se doduše među sobom obje strane, bitak i mišljenje, ali samo zato, da budu kao samostalne jedna prema drugoj fiksirane. Na pitanje: kako se odnosi Ja prema protegnutomu? može se odgovoriti samo: misaono, t. j. negativno, isključivo. Tako dakle preostaje za posredovanje objiju strana samo ideja boga. Bog je stvorio obje supstancije, božja ih je volja zajedno spojila, po božjoj ideji dobiva Ja stalnost, da protegnuto eksistira. Bog je u neku ruku Deus ex machina, da posreduje u konfliktu Ega s protegnutim. Razabira se, kako je takovo posredovanje vanjsko.

III.

Formu je svomu djelu našao Stay u Lukrecija.

Iza Enija slabo uspijeva epika u Rimu, od Enija počevši dugo nema velika epskoga pjesnika, — dok se ne pojavi Vergilije. U tom razmaku iznese paomu u poučnom epu Lukrecije, koji sve

ostale epikē ovoga vremena znamenito nadilazi. On je ostavio za sobom pjesmu, u kojoj od prvoga stiha do konca zvući struna sasvim različita od strasne i šaljive poezije Katulove i od političkih prilika vremena, kad se je o svemu lakše moglo govoriti nego o mirnoj snazi čovjeka odana nauci. U Lukrecijevoj je pjesmi sve neobično i silno: i osobiti talent pjesnikov i sam sadržaj pjesme i visoka pjesnička forma, u koju je odjevena filozofijska gragja, i uzvišeni značaj pjesme i vrelj propovjednički ton. Pjesni je natpis: De rerum natura.

O životu Lukrecijevu imamo malo vijesti. Jeronim meće godinu, kad se je Lukrecije rodio, u olimpijadu 171 i kaže, da je poludjevši od ljubavnoga napitka (?) sam sebi zadao smrt u svojoj 44. godini, pošto je per intervalla insaniae napisao nekoliko knjiga. Po tome se pomišlja, da je živio od 94. do 51. god. prije Hrista. No Donat u Vergilijevoj viti (2) tvrdi, da je Vergilije obukao mušku togu isti dan, kad je Lukrecije umro, — za konzula Pompeja i Krasa (55). Po ovoj bi se verziji rodio T. Lukrecije Karo godine 99. ili 98. Ako još ponovimo onu vijest Jeronimovu, da je nekoliko knjiga napisao per intervalla insaniae, onda smo u jezgri napomenuli sve, što nam je predaja sačuvala o Lukrecijevoj biografiji. Jedini je spomenik Lukrecijeva književnoga rada njegova didaktična pjesma, spjevana u heksametru: „De rerum natura“ u 6 knjiga, koju je pisac posvetio G. Memiju Gemelu (?), čovjeku naobraženu, koji je dobro poznao grčku književnost (Cic. Brut. 70) i koji je pisao erotske stihove u tadašnjoj maniri (Plin. ep. 5, 5, Gell. 19, 9). Ideja je ovoga Lukrecijeva djela izlaganje nauke filozofa Epikura, koja oslobagja čovjeka od svega, što ponajviše smeta sreći čovječjoj, — od predsudâ i religioznoga straha, pa ga privodi k potpunoj nezavisnosti unutrašnjega života i čini ga u istinu sretnim. Budući proniknut uvjerenjem o neobičnoj vrijednosti ove nauke Lukrecije se lati zadaće, da ju raširi među svojim zemljacima; no poimajući, da ona u svojoj dogmatičnoj suhoparnosti ne bi mogla primamljivati široke slojeve, odlučio ju je podati u malenim dozama i u slatkim stihovima; u 1, 935 d. veli pjesnik, da postupa poput liječnikâ, koji davajući djeci neugodne, ali korisne lijekove, miješaju ih s medom. Tako i on nauku zaodijeva u pjesničko ruho.

Pjesma se počinje s apostrofom Veneri, roditeljici plemena Enejina:

Aeneadum genetrix, hominum divomque voluptas,
Alma Venus.

Venera započinje svaki život i zaslagjuje ga sunčanim svjetlom, pa kad se ona javi, bježe vjetri i iščezavaju oblaci, za nju zemlja izvodi cvijeće, njoj se priljubljuje morska pučina, za nju sjaju nebesa različitim svjetlom, ona napunjava ljubavlju svačije srce za tu svrhu, da bi živa bića rasplogjivala s požudom svoj rod po zemlji u sve vijekove. Ovoj se gospodarici prirode moli pjesnik, da mu bude u pomoć u pjevanju pjesme, u kojoj želi Memiju objasniti ono, što se nazivlje prirodom. Venera jedina uvodi mir među ljude, kako i Mars, bog rata, često traži počinka na njezinom krilu, jer je uz nju privezan neizlječivom ranom ljubavi. U takovu času ona izmamljuje od Marsa obećanje, da će se okaniti boja i udijeliti narodu rimskomu pokoj.

Memija moli pjesnik, da svu dokolicu posveti djelu njegovu. On hoće da govori o prirodi neba i bogova, hoće da raskrije pred nama počela stvari, otkuda priroda tvori, umnaža i hrani sva bića, i kako ih povraća k ništavilu, — on će pokazati, što je ono, što zovemo materijom, što li su prva tjelesa, od kojih su sva druga potekla.

Poslije toga prelazi pjesnik k Epikuru i u snažnim stihovima označuje njegovu zadaću u povjesti ljudske civilizacije.

U ono vrijeme, pjeva Lukrecije, kad je čovjek postigjen ležao na zemlji pod teškim jarmom religije, koja je zadavala ljudima samo užas i strah, javi se Grk, koji se usudi dići oči k religiji i suprotnuti joj se. Ni sumnje ni sve grozote nebeske nisu ga mogle zastrašiti, dapače je to još povećavalo muževnu snagu njegova duha. Promotrivši vas svemirski prostor svojim duševnim okom on je za znak pobjede donio nam znanje o tom, što može biti, čega li doista nema, koje li su granice svakoj sili. Epikur je nogama zgazio vjeru u bogove i nas učinio jednakima s nebom.

Počinjući izlagati sam filozofijski sustav pjesnik postavlja načelo, da od ništa božanstvo ne stvara ničega: Nullam rem e nilo gigni divinitus umquam (1, 150). Samo strah onih ljudi, koji ne mogu umom shvaćati pojave na nebu i na zemlji, proizvodi misao, da je to djelo božanskih ruku. Lukrecije obećava pokazati (1, 157):

unde queat res quaeque creari
Et quo quaeque modo fiant *opera sine divom.*

Zatim iznosi nauku o atomima, koji su elementi svih stvari i od kojih potječu sve stvari. Ovi atomi ispunjavaju svu prirodu. Oprovravši Heraklitovu nauku, da je početak sviju stvari oganj, i

nauku drugih filozofa, da je to vazduh ili voda ili zemlja, pobivši Empedokla, koji uči, da priroda sastoji od četiri elementa, i uklo-nivši nauku Anaksagorinu Lukrecije dokazuje, da je svemir beskrajn, te se smije stoicima, koji misle, da imade u svemiru središte, kojemu teže sva tjelesa.

Druga knjiga počinje se sa čuvenim stihovima, u kojima slavi silu znanja i beskrajnu prednost filozofa pred neukom svjetinom. Dokazavši korist filozofije, koja oslobagja duh od lažnoga straha, Lukrecije uzima rasugjivati o tom, kako se od atomâ obrazuju razna tjelesa. Atomi se među sobom spajaju, oni se miču, jer imaju silu; forma im je različita, odatle su i tjelesa različita; broj je atomâ beskonačan. Oni stvaraju nebrojene svjetove, koji se ragjaju, plode, stare i pogibaju upravo kao i biline i životinje.

Treću knjigu počinje Lukrecije sa proslavom Grka Epikura (Graiae gentis decus), koji je prvi oslobodio ljude od straha božjega i pokazao, da svijet ne potječe od bogova, nego od zbližavanja atomâ. Zatim govori o svojstvima duha (animus) i duše (anima) u čovjeku. Duh je ljudski (inače zvan um, mens) upravitelj života i sastavlja odjelitu čest čovjeka kao i ruka, noga, glava (3, 94); ima svoje prebivalište u srcu, odakle polaze svi duševni pokreti. A duša je razlita po svemu tijelu i pokorava se duhu. Kako duh, tako je i priroda duše tjelesna. Duh djeluje na dušu i privodi ju u pokret, a duša opet djeluje na tijelo. Duh i duša sastoje od samih malih, lakih i okruglih atoma. Duša i tijelo tako su tijesno spojeni među sobom, da se oboje uništi, kad se rastanu. Oprovrgnuvši Demokrita, koji je učio, da svakoj česti tijela odgovara odjelita čest duše, iznosi 28 dokaza za potvrdu toga, da se duh i duša ragjaju i umiru zajedno sa tijelom. Pri tomu se dotiče nauke Pitagorine o seobi duša i ruga joj se. Smrt je uništaj duše i tijela, a ne treba se nje bojati možda s toga, jer je duša besmrtna, kako uči Platon, nego zato, jer duše nestaje zajedno s tijelom, te dašto ne može ni pamtiti pregjašnjega svoga života. Smrt nije zla, jer se mrtvaci ne brinu za blago živih ljudi, ne znaju ni za kakove boli ni stradanja. Had i zagrobne muke gola su izmišljotina pjesničkih glava. I najmožniji i najmudriji ljudi moraju umrijeti. Ljudi se ipak samo brinu, da očuvaju život, koji nam ne može dati nikakova nova udovoljstva, a podvrgavaju se poradi njega samo opasnostima i stradanjima bez kraja i konca.

Četvrtu knjigu započinje Lukrecije sa stihovima o ogromnosti svoga posla. Zatim objašnjuje, na koji način prima čovjek očute.

Veli, da se od površine predmeta odjeljuju njihove slike (simulacra), koje se doimlju duše. Ove su slike dvojake: ili se one, koje često vidimo u oblacima, što no su nalik na gore, na divlje zvijeri, ili se odjeljuju od istinitih predmeta. Najvažnijim čutilom vida primamo te očute. Protiv skeptikâ tvrdi Lukrecije, da mi vidimo istinite predmete i da nas gledanje ne opsjenjuje. Zvuk i glas tjelesne su slike, koje djeluju na sluh. Zatim tumači postanak okusa, opipa i vonja. Ako su ovi dojmovi jednomu ugodni, a drugomu neprijatni, to dolazi od čuvstva, na koje ove slike djeluju. Zatim objašnjuje vizije i prikaze nekih ljudi; to dolazi odatle, što se one slike čuvaju u našoj misli, pa se reproduciraju. Zatim govori o porijetlu jezika, očiju, ušiju, nozdrva, a onda o snu, pa napokon o plodnoj i neplodnoj ljubavi.

Na početku pete knjige opet slavi Epikura, komu su ljudi više dužni nego Cereri, Bakhu, Herkulu i drugim bogovima, a zatim prelazi na kozmogoniju. Obećava pokazati, kako se je pojavio život u svijetu, kako se obrazovala zemlja, nebo, more, zvijezde, sunce, mjesec, kako su nastale životinje, kako su ljudi dali razne oznake riječima za stvari, kako su ljudi stali govoriti megju sobom, kako je u srca ljudi uljezao strah božji, zbog kojega su jezera, gajeve i gore napunili bogovima i podigli im žrtvenike i idole, kako priroda (natura gubernans) upravlja svijetom. Načrtavši ovako osnovu počinje ju pjesnik izvoditi. Zemlja, nebo, sunce, zvijezde nisu besmrtni tvorovi i nisu stan bogova, kako misle neuki ljudi, niti su duhata tjelesa, česti božanstava, kako misle stoici. Svijeta nisu mogli stvoriti bogovi, to već njegova nesavršenost dokazuje. Svijet je izvrgnut uništenju kao i sve ino, što se ragja, pa na isti način, jer nije od vijeka, ne može biti vječan. Zvijezde se kreću, a zemlja je nepomična. Ona u ostalom ne stoji na kakovu fundamentu. Sunce, mjesec i zvijezde nisu ni veće ni manje, nego nam se prikazuju. Zatim Lukrecije govori o uzrocima, kad sunce stane, o nastanku noći, o zori, o izmjeni dana i noći, o fazama mjesečevim, o sunčanoj i mjesečevoj pomrčini. Vraćajući se k zemlji Lukrecije tumači postanje bilinâ, životinjâ i ljudi; sva su ta stvorenja proizišla iz zemlje, koja je prije imala veću produktivnu silu, ali ju je kasnije izgubila. Na svijetu ima raznih stvorenja, ali himere, centauri, scile i druga slična stvorenja plodovi su ugrijane pjesničke mašte. Rod je ljudski bio u početku u divljem stanju, forma mu je bila surova. No kad je s neba donesen oganj na zemlju, život je ljudski počeo zadobivati blaže i mekše forme:

ljudi su se stali megju sobom udruživati ugovorima i savezima, dijeliti polja, postavljati vladare, koji su kasnije sami izazvali protiv sebe oružanu ruku narodnju i bili svrgnuti zbog tiranije, ljudi su stali sami odabirati sebi načelnike, koji su sastavljali zakone i krojili pravdu. Vjera u bogove izišla je iz straha i neznanja stvari, iz nepoznavanja prirodnih zakona. Napokon pjesnik govori o tom, kako su se ljudi naučili upotrebljavati rude, tkati, težati zemlju, kako su se privikli muzici i drugim umjetnostima i vještinama.

Šesta knjiga u početku slavi Atenu, rodno mjesto Epikura, komu slava do nebesa dopire. Pohvalivši i opet Epikura pjesnik govori o raznim pojavima na nebu, kao što su munja, grom i drugi meteorologijski fenomeni, pak se podsmijeva ljudima, koji misle, da Jupiter šalje munje i gromove. Zatim tumači, kako nastaje munja, grom, dažd, vjetar, snijeg, tuča, rosa, led. Onda raspravlja o moru, o Etni i vulkanima, tumači razliv Nila, govori o studencima i glasovitim izvorima, izlaže teoriju magnetizma. Najzad spominje bolesti, a završuje s opisom kuge (udešenim po Tucididu), koja je u doba peloponeskoga rata morila Atenjane.

Lukrecije pripada megju prvake rimskoga Parnasa; samo snaga velika pjesnika mogaše savladati suhoparnost predmeta i napuniti filozofijsku raspravu slikama prave pjesničke ljepote. Djelom provijava zadah pjesnikova duha, velika, moćna, pronicava duha. Zato djelo i danas napunja čitatelja pravim poštovanjem prema pjesnikovoj veličini. Nama danas najviše godi ona uzvišena Lukrecijeva vjera u moć nauke i ničim nepomućeno uvjerenje o veličini njezinih zadataka (Modestov, Leke. p. 323).

U rimskoj knjizi imalo je Lukrecijevo djelo veliko značenje; nijedno ino djelo ne unosi u narod tolika obilja misli o prirodi i s takovom gigantskom snagom, kako se to nahodi u Lukrecija. Lako je zamisliti, kako se je Lukrecijevo djelo dojmilo rimske publike u doba obrazovanosti, kakova bijaše u Rimu za Cicerona i Cezara. To nam svjedoče upravna svjedočanstva, a i djela poznijih pjesnikâ, koji su se odnjihali na zadahu ovoga djela, a pripadaju Augustovu vijeku. Od suvremenikâ jedini Ciceron govori o pjesmi Lukrecijevoj, ali dosta hladno (ad Qu. fr. 2, 9, 3), Lukrecijevih stihova u opće Ciceron ne cituje, pa se čudno s time podudara vijest Jeronimova, da je Lukrecijevu pjesmu poslije njegove smrti redigovao i izdao Ciceron. Ali je očito, da se je pjesma veoma snažno dojmila mlagjega pokoljenja, u kojemu nahodimo Vergilija i Horacija. Oni su pomno proučavali njegovo djelo, a

tragovi se tomu vide u Vergilijevim „Georgikama“, pa i u satirama Horacijevim imade odjeke Lukrecijevim mislima i njegovim izrazima. Već je Gelijs (1, 21) konstatovao, da se u Vergilija nalaze cijeli stihovi po Lukreciju. Ovidije je u velike štovao Lukrecija (Am. 1, 15, 23), a to je štovanje ostalo i kasnije, dapače nam Tacit (Dial. 23) veli, da mnogi više cijene Lukrecija nego Vergilija.

U nečem znatno izostaje Lukrecije za pjesnicima Augustova vijeka: u stihu. Stih mu je često tvrd i neizglagljen, zadava starinom i mnogokrat te podsjeća Enija; izražaj mu je često arhaiističan, nema često blagozvučnosti, a škodi mu i nespretno rastavljanje riječi. Ipak možemo lako pojmiti taj nedostatak. Pjesnik je na svakom koračaju osjećao, da latinski jezik još nije gotov za filozofijske misli; zato je morao sam kovati riječi, a često je pridržavao grčke riječi, ako se nije mogao domisliti latinskim. Pjesnik to sam izriče, da je mučno ideje grčkih filozofa prevoditi u latinski jezik (1, 138):

Multa novis verbis praesertim cum sit agendum
Propter egestatem linguae et rerum novitatem.

Osnovno djelo bijaše pjesniku Epikurov spis περί φύσεως, ali je jamačno upotrebljavao i Empedoklovu pjesmu o prirodi. Lukrecije slavi ovoga filozofa (1, 716) kao čovjeka, kakova više ne rodi Sicilija. Nezavisno od ovih filozofa mogaše Lukrecije poznavati i sve druge filozofijske sustave grčke. Pjesnički je nakit pjesme jamačno samo njegov rad, u tome nije imao uglednika ni u grčkoj ni u rimskoj književnosti. Istina, prije njega pisao je o prirodi u stihovima Empedoklo, ali po svjedočanstvu Aristotelovu (Poet. 1) ne bijaše u tom djelu ništa poezije do pjesničkih stihova. Lukrecije osjećao, da je prvak u tom poslu, te pjeva (1, 926):

Avia Pieridum peragro loca nullius ante
Trita solo. Iuvat integros accedere fontis
Atque haurire, iuvatque novos decerpere flores
Insignemque meo capiti petere inde coronam,
Unde prius nulli velarint tempora musae.

Lukrecije je zanimao mnoge učenjake srednjega i novoga vijeka, te se je o njegovu djelu naslagala golema književnost. U duhu moderne kritike objelodanio ga je i istumačio Lachmann (1850.), a od samostalnih radnja o Lukreciju osobito se ističu: Martha, Le Poëme de Lucrèce⁴ Paris 1835. i Trezza, Lucrezio⁵ Milan 1887. U povjesti novoga latinizma u nizu didaktičnih pjesni nahodimo, da je kardinal Melchior de Polignac († u Parizu 1741.) napisao

spjev: Anti-Lucretius sive de Deo et natura libb. IX., opus posthumum. Venet. 1749.

IV.

Povodeći se za Lukrecijem podijelio je Stay svoje djelo u šest pjevanja. Za geslo svojega djela odabrao je riječi Ciceronove u Tusc. disp. 1, 3: „Mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris“.

Pjesmu je pjesnik posvetio kardinalu Silviju Valentiju, „S. R. E. camerario et secretario status“. Pred pjesmom nahodi se i list brata Kristofora Benedikta o samoj poemi (p. XI—XX). Kristofor hvali, što se je brat dao na to, da teške probleme filozofijske prikaže čitateljima u ugodnu odijelu, u razumljivim stihovima. Filozofija je svakomu čovjeku i korisna i nužna, ali se mnoga djela filozofska ne čitaju, jer su napisana preteškim slogom. I doista bilo je već u starini pjesnika, koji su filozofijske predmete obragjivali u pjesničkom načinu; među Grcima se spominju, veli Kristofor, — Parmenid, Ksenofan, Empedoklo; na taj se način brzo raširi i nauka Pitagorina; sačuvano nam je djelo Lukrecijevo o Epikurovu filozofijskom sustavu, a čita ga svatko, tko iole mari za spoznaju stvari. Zato nema sumnje, da je Benedikt odabrao pravi put. Zatim prelazi Kristofor na izbor filozofijskoga sustava. Njemu se čini, da je Kartezij bio najdostojniji pjesničke obradbe, za koga veli: „fuit ille Princeps atque instaurator hujusmodi studiorum, atque e situ ac squalore in claritatem atque lucem has optimas disciplinas eduxit“. Descartes je pronašao put do istine, put, koji očima približava svu prirodu; on je pridao filozofiji geometriju i iskustvo kao oči; on je u filozofiji otkrio nov svijet, do tada nepoznat, kao da leži preko Oceana. Velika je zasluga otkrića i misli takova umnika iz zabiti izvesti na pogled svačijim očima, istom u pjesmi postaju Kartezijeve ideje svakomu lako shvatljive. Kristoforu se čini, da je bratu ovaj teški rad sretno pošao za rukom, pa kad mu se je već smilovao Apolon i pomažu ga Muze, nuka brata, neka na isti način obradi Newtonovu filozofiju. Ovaj će drugi posao poradi matematičkih digresija biti još mučniji, ali se Kristofor nada, da će brat i ovdje uspjeti.

U prvom pjevanju pjesnik želeći protumačiti prirodu zazivlje Mudrost, koja je učinila i uredila sve, što god postoji; zatim navje-

šćuje svoje djelo plemenitim nekim i učenim ljudima, s kojima je općio u književničkom drugovanju. ovi se ljudi naime sastajahu svaki dan, da raspravljaju o matematičkim i filozofijskim pitanjima, dapače Stay priznaje, da su ga oni i potakli, neka opjeva noviju filozofiju Descartesovu. Od stiha 72 do 106 izlaže sadržaj cijeloga djela i hvale Kartezija, za kojim se povodi u idejama. Zatim prelazeći na samu gragju istavlja sumnju, prije nego se isto stalno u filozofiji odregjuje: sumnjom treba da očistimo svoj duh od sviju zabluda i predsuda, koje su nas se primile ili u nezreloj dobi ili poradi netočnosti u zaključivanju. Dolazeći do načina, kako se stječe spoznaja, veli, da se k istini dolazi idući od poznatoga do nepoznatoga, te tvrdi (od stiha 353 dalje), da je prva stalna i nesumnjiva upoznaja: ego cogito, ergo sum, pa je to osnovno načelo sve ljudske spoznaje. Samo ono zbilja jest, što „clare distincteque“ razabiramo. Od stiha 420 d. uči, da u duhu imamo upoznaju najviše i savršene prirode i da ju jasno razabiramo, pa odatle izvodi, da je ta savršena priroda — bog, nadalje da bog eksistuje, da je jedan, bez česti, nepromjenljiv, i da je sve u njega najviše, štogod mu valja pripisivati. Od stiha 657 dokazuje eksistenciju tjelesâ, jer je s njima spojen duh, te odatle izvodi, da je i njegov duh svezan s jednim tijelom, pa u toj svezi nalazi prirodu čovječju; osim njega, izvodi takogjer, da imade drugih ljudi, i to izvodi iz njihovih misli, koje nam u razgovoru priopćuju. Za svijet veli, da je stvoren od boga, koji jedini postoji sam od sebe, uči, da bog čuva i upravlja svijetom (od stiha 829), pa pobija krive nazore o prirodi, sreći i sudbini, i prekora one, koji od uprave svijeta uklanjaju boga; pobijajući njih od stiha 1194 dokazuje besmrtnost duše. Budući da priroda duha stoji u mišljenju, a tijela u protezi, zaključuje, da se duh ostaviv tijelo budući jednostavan ne može razdijeliti ni propasti, pa to i drugim dokazima potvrgjuje do stiha 1349. Zatim odgovara onima, koji bi mu mogli prigovoriti, da se duh mijenja prema različitoj afekciji tijela i da će zato s propašću tijela nestati takogjer duha. Zato pjesnik pobliže tumači zakon sveze između duha i tijela, po kojem je ustaljeno, kako afekcija jednoga djeluje na drugo; ovdje razlaže i zabacuje i Leibnizovu prestabilovanu harmoniju, pa dobivši priliku raspravlja o njegovim monadama i drugom. Od stiha 1513 veli, da se neke afekcije u nas tiču i duše i tijela, kao što su osobito one, koje potječu od čutilâ: kod njih se tijelo samo pokreće, a duša prima. Svojstva su duše htjeti i uvigjati, nužno ljubiti najveće dobro i tražiti ga, a naprotiv

mrziti na najveće zlo i uklanjati mu se; a što je po srijedi, duh je slobodan ili tražiti ili se uklanjati, pa se u tom upravlja po svojoj volji; nadalje uči, da su nam prirođene upoznaje većine stvari, tako upoznajemo, da ima bog, ali ga ne shvaćamo, jer smo odviše privezani k tijelu i preslabi za to. Napokon žali, što smo poradi grijeha prvih ljudi odviše odani tijelu i pokvareni, te opisuju stanje prvih ljudi, prije nego su se od boga otpadili.

U drugom pjevanju veli na početku, da za čovjeka nema ništa ugodnije, nego promatrati nebeske stvari. Obećavši, da će raspravljati o dispoziciji svijeta, najprije tumači prirodu tijela, koja stoji u tom, što se tijelo proteže u visinu, širinu i dubinu; zato tvrdi, da se i prostor, komu takogjer pripada ovakova trojaka dimenzija, ne razlikuje od tijela: odatle isključuje mogućnost, da je što sasvim prazno od stvari. Tumači, na koji se način stvari u punom mogu kretati, pa pokazuje, da se i tjelesa mogu bez ikakve granice rasijecati. Od stiha 270 govori o kretanju, pa dokazuje, da je njegov kvantitet u stvarima uvijek isti. Raščinja zakone prirodne, po kojima se tjelesa kreću: Prvi je zakon, da tijelo ostaje uvijek u onom stanju, u koje je postavljeno, sve dotle, dok ga iz njega ne makne spoljašnji uzrok; drugi je zakon, da se tijelo, dok se kreće, mora gibati u pravoj crti, osim ako ga odvraća od nje sukob drugih tjelesa; a treći je napokon zakon, da tijelo, kad udari na drugo, toliko mu kretnje nameće, koliko od svoje gubi. Poslije toga od stiha 418 dolazi do tumačenja, kakvi su tečajji zvijezdâ; najprije napominje veličinu zvijezdâ, a onda intervale i red, po kojem su među sobom poregane. Pokazuje, da se ne može mjeriti razmak zvijezda stajaćicâ: one kao i sunce sjaju vlastitim svjetlom, a mjesec i ostali planeti sjaju tugjim, zemlja takogjer odsijeva zrakama, koje prima od sunca. Od 574 uči, kako se razlikuju zvijezde stajaćice od prijedhodnicâ (planetâ) i pokazujući, po kojem se načinu mogu zgodnije tumačiti kretnje planetâ, prelazi na tumačenje Kopernikova sustava. Za sunce uči, da je stajaće i nepomično, a svojom silom da vrti oko sebe česti neba, koje su — veli — žitke; zato da se planeti okreću ovim žitkim eterom, i da se zemlja takogjer kreće obuzeta njegovom navalom. Česti, suncu bliže, kreću se brže, a udaljenije sporije, kako biva u vrtlozima; zato koji su planeti suncu bliži, brže prevaljuju svoje krugove. Saturno, Jupiter i zemlja imadu takogjer svoju silu i svoje osebuje „vortices“. Saturna obilazi pet satelita, a Jupitera četiri. Saturno se u sredini vidi nekim krugom opasan kao prstenom, napokon mjesec

je zahvaćen vrtlogom zemlje. I ostali planeti mogu imati svoje sate-
lite, dapače naslućujemo, da i stajačice imaju svoje planete. Na-
pokon zemlja osim kretnje, kojom se goni oko sunca, ima takogjer
drugu kretanju, kojom se kreće oko sebe; po ovoj postaje godina,
a po ovoj dan. Od stiha 783 tumači razne promjene svjetla i oblika
na mjesecu. Zatim da razjasni pomrčanja mjeseca i sunca, opisuje
godišnji tečaj zemlje oko sunca po dvanaest znakova ekliptike.
Pokazuje, da se putanja, koju prevali mjesec svojim kretanjem, od
puta ekliptike različito nagiba ovamo i onamo, pa da ova putanja
ekliptiku presijeca u dvije točke, koje se zovu uzli (nodi). Pomr-
čanje dakle mjeseca nastaje, kad mjesec iz okružja sunca dogje u
uzao ili blizu njega, dočim zemlja nalazeći se u sredini baca na
mjesec sjenu: a sunce se pomrčava, kad nam mjesec isto tako u
uzlu se nalazeći otima zrake sunčane. Iz neznanja o ovim uzro-
cima, na mnogo primjera pokazuje, da su potekla o tom sujevjerja
i nepravni nazori. Sjena zemlje, budući da je zemlja manja od
sunca, u napredovanju se neprestano umanjuje, i ne može doći do
Marsa: ipak se sunce, kad je mjesec po srijedi, ne potamnjuje svim
čestima zemlje; naprotiv mjesec kod pomrčanja jednako svim če-
stima zemlje ostaje nevidovan. To raspravlja do stiha 972. Zatim
uči, da se os zemlje nagiba k osi ekliptike i da je os zemlje uvijek sa
sobom paralelna, gdje se nalazila zemlja; odatle tumači postanak
raznih godišnjih doba. Od stiha 1085 uči, da nam se poradi dnevne
kretnje zemlje prema istoku čini, da se zvijezde okreću prema za-
padu, Mars da je kadšto suncu bliže, kadšto dalje, Venera i Mer-
kurije da su čas s ove strane, čas s one strane. Na to nadovezuje od
stiha 1157 tumačenje o direkcijama, postajama i povracima planetâ.
Tada se pokazuje „non obstarere diurno Terrae motui lapsus corporum
deorsum recta, ut apparet, cadentium, neque ejusdem motui annuo
officere Siderum inerrantium inter se et respectu Terrae non mutatos
situs“ (p. XXIV). U stihovima, koji idu od 1237, opisuju se zvi-
jezde stajačice. Na ovom mjestu pobija one, koji proriču budućnost
iz zvijezdâ. Za mliječni put tvrdi, da ga tvori množina gustih
zvijezda. Stajačice nam se čine nejednake poradi nejednakih raz-
maka njihovih od nas; one su prve veličine, koje su nama bliže, i
toliko ih gotovo okružuje vrtlog sunca, koliko jednakih kruglja
može naokolo doticati srednju kruglju, ovima se pridodaje red zvi-
jezdâ druge vrste. Tako od stiha 1420 od promatranja nebeskih
zvijezda prelazi tumačiti oblik zemlje; veli, da je okrugla, pa to
dokazuje raznim dokazima. Ne odlučuje, je li nadalje zemlja sfe-

rična ili se pače približava obliku dugačka ili široka sferoida. Zatim
govori o podjeli zemlje u pet zona, ističe razliku periekâ, antekâ
i antipodâ. Napokon od stiha 1575 do kraja govori o razdiobi
zemlje i podaje opis strana zemaljskih i morâ.

U početku *treće* knjige hvali Francusku poradi mnogih vrлина,
a osobito, jer je rodila Descartesa, kojega hvalom uznosi do stiha
63. Pošto je u pregjašnjem pjevanju opjevao dispoziciju ovoga
svijeta, obećava u ovom opisati njegove uzroke i početke; pa
premda veli, da prije svijeta nije bilo nikakvih početaka, budući
da je bog stvorio svijet odmah savršeno i potpuno, opet mnogo
vrijedi prikazati i ispitati, od kojih se je početaka svijet započeo,
da sve, što sada u svijetu biva, ide, kako valja. Od stiha 132 uči:
materija, od koje se svemir sastavlja, bila je u početku podijeljena
u nebrojene čestice, molekule, koji su pokrenuti i napose oko sebe
i ujedno oko nekih točaka; odatle je nastalo toliko vrtlogâ (vortices),
koliko je bilo onih točaka. Rotacijom molekulâ oko sebe istrli su
se uglovi, te je valjalo da se svrate u oblik sferulâ, a što je među
krugljama bilo prazno, da napunjavu čestice trvenjem izbite. Odatle
već dva elementa stvari dostaju: jedan su manje one čestice od
trvenja uglovâ, a drugi su same kruglje. No i treći element krup-
niji i manje zgodan za kretanju izvodi odatle, što opažamo tri roda
tjelesa u stvari, na ime svjetla, prozračna i tamna. „Ubi primi
Elementi copia repletis Pilarum intervallis superavit, hanc redun-
dantem in axem Vorticis compelli ac cogi necesse fuit a secundi
Elementi particulis; quae cum in gyrum moveantur, majorem vim
a medio Vortice recedendi habent; non recedunt tamen, cum supe-
riores semper impedimento sint inferioribus: in quo particularum
effugere contententium nisu naturam lucis ait esse positam. Tum a
Vers. 210. declarat unius Vorticis polum contigui Vorticis Eclipticae
obversum esse; prinde primi Elementi materies elabens (potest enim
ea per sphaerularum intervalla exitus sibi viam reperire) per unius
Eclipticam in alterius polos influit. Ea, ubi per polum utrumque
largius immissa in medium confluit, subito occursu moveri simul
celeriter et rotari debet; hinc Astrum in centro gignitur: nonnun-
quam vero neque id in axis medio fieri, neque in ipso axe perstare
demonstratur; hinc Excentricos circum Astrum orbis a Vorticis
materie ipsique innatantibus Planetis confici: fors id etiam a Vor-
ticum figura pendere ad eclipticam accedente propter aliorum inae-
qualem Vorticum ad latera compressionem. Porro proximiores centro
particulas ab Astri vi celerius remotioribus moveri, ideoque minoris

eas esse molis oportet; secus enim longius recederent. Haec molis et celeritatis ratio ad finem usque Vorticis non perseverat; ibi enim extremas ocyus paulo inferioribus moveri, et utrasque aequali mole constare ostendit. Deinde a Vers. 337. Tertii Elementi naturam explicare pergens hanc confici docet ex primi Elementi particulis inter se complicatis, atque in crassiorem excrescentibus molem, quae per globorum intervalla transiens in Striae figuram conformatur. Iners ea materies in polos redigitur; inde per axem in Astrum pervenit, eique maculas offundit". (Izdanje p. XXV.) Zatim raspravlja o mrljama sunca, o postanku kometa, o porijetlu našega planetskoga vrtloga, nadalje o aberacijama. Od stiha 956 govori o težini tjelesâ i tumači njeno porijetlo, zašto je težina tjelesâ pod ekvatorom manja, nego pod polima. Zatim od stiha 1077 raspravlja o tom, zašto neka tjelesa plivaju na vodi, a druga tonu. Nadalje od stiha 1214 govori o magnetizmu i o električnoj sili sve do stiha 1615. Onda govori o toplini, nadalje zašto su neka tjelesa tekuća, a druga čvrsta, jedna prozračna, a druga neprozračna. Napokon govori o tom, po čemu su tjelesa u opće među sobom različita, i završuje s prijekorom, što ljudi gramze za bogatstvom.

U početku *četvrtoga* pjevanja veli, da je sada napisavši polovinu djela gotovo sustao, ali ga potiče dužnost, koju osjeća prema vrlim ljudima, i želja, da im pjesma ugodi. U ovom pjevanju obećava razložiti prirodu vode, zraka i ognja, te najprije napominje njihovu korist. Zatim uči, što je priroda vode, od čega sastoji i koja su joj svojstva. Od stiha 180 ispituje, zašto je moska voda slana, otkuda plima i osjeka mora. Od stiha 298 navodi misli učenjakâ o postanku vrelâ: zabacuje misao onih, koji to drže za morsku vodu s vremenom očištenu, pa se približava k misli, da je to kišna voda. Uza to od stiha 543 prislanja tumačenje o oblacima, kiši, snijegu, tuči i rosi. Iza toga od 726 stiha govori o sastojinama i svojstvima zraka, pa tumači elastičnost ne samo zraka nego i drugih tjelesâ. Tu pominje pneumatičnu pušku. Od stiha 919 iznosi dokaz o težini zraka (o atmosferskom pritisku). Zatim raspravlja o vjetrovima i opisuje njihove pojedine vrste. Napokon od 1245 prelazi govoriti o ognju: ispituje, što je oganj, kako nastaje iskra, onda tumači postanje ognja od sunčanih zraka skupljenih u konkavnom zrcalu. Poradi sličnosti govori o grmljavini i munji, o ognju, koji luta, i o drugom. Onda se tumači sjeverna zora. Napokon raspravlja o potresu, navodi mišljenje, da je u svezi s ognjem, koji je pod

korom zemaljskom, i koji probija kroz neke gore, nabraja učinke potresa i završuje s opisom dubrovačkoga trusa iz godine 1667.

U *petom* pjevanju veli odmah na početku, da se božji um nije nigdje tako jasno izrazio kao u stvaranju čovjeka. Zato će u ovom pjevanju govoriti o prirodi čovječjoj, i to od njena postanka. To kaže od stiha 65 do 116. Zatim smješta pjesnik dušu u moždane, odakle se ogranci živaca razilaze po svemu tijelu, preko kojih duša tijelo potiče i kreće, te prima dojmove vanjskih stvari. Amo idu i duhovi, koje Descartes zove esprits animaux (spiritus animales), to su najfinije, najpomničnije i najvatrenije česti krvi, koje nastaju u sreću nekom destilacijom; ovi „duhovi“ uzlaze po arterijama u moždane, a odavle opet privagjaju se k živcima, pa preko živaca k mišićima. Oni dakle uzrokuju osjećanje i kretanju u organima. Po razlici ovih duhova i po raznoj konstituciji moždanâ razlikuju se čudi i talenti u ljudi, tu je uzrok razlici ljudi i po pojedinim dobima. Od stiha 248 uči nauku Descartesovu o pamćenju, zatim o govoru i o kretanju živaca i mišića. Od stiha 345 govori o bdjenju i o spavanju, a zatim prelazi na razne bolesti duševne, na omaglicu, nemoć i ludilo. Iza toga opisuje glad i žegju, probavu jela u želucu i hranidbu tijela, a napokon cirkulaciju krvi. Prešavši k čutilima od stiha 520 do 621 raspravlja, da nam ona nisu dana za to, da upoznajemo pravu istinu, nego da branimo i čuvamo svoje tijelo. Zatim govori najprije o opipu, koji je raširen po svemu tijelu, i uči, da je ovdje mjesto boli i ugone. Od stiha 704 do 748 veli, da je okus poimence smješten u žilicama jezika, te razlikuje razne vrste okusa. Onda govori o vonju i mirisima. Od stiha 796 uči, što je zvuk, pa tumači jeku i trublju, raspravlja, kako nastaje harmonija i zašto od dviju žica jednakih i jednako napetih mora i druga jednako zazvučati, ako prvu dirnemo. Zatim govori o brzini i jačini zvuka, pa kako možemo proračunati udaljenost tjelesâ, koja odaju zvuk zajedno sa sijevom. Od stiha 1098 prelazi na optiku i tumači najglavnije njezine pojave svjetla. Tako dolazi do tumačenja bojâ držeći se Newtonove nauke. Do stiha 1430 spominje dugu nebesku. Zatim govori o strukturi samoga oka, o kratkovidnosti i dalekovidnosti i dr. Od stiha 1784 raspravlja porijetlo afekata, pa opisuje čugjenje, ljubav, mržnju, želju, tugu i radost, pa uči, zašto tjelesa moraju umrijeti.

U *šestom* će pjevanju govoriti o etici, pa ponovno zazivlje Mudrost (Sapientia), učiteljicu pravednosti i zakonâ. Od stiha 26 do 465 uči ovo: Nama je potrebno imati od boga odregjenu, zadnju

neku svrhu dobra, prema kojoj nam valja težiti. Nama je težnja za najvišim dobrom urogjena, pa se ne smijemo od nje udaljiti. Neke odvodi blago, druge čast, neke moć, većinu slava, a mnoge naslada od pravoga puta, ali ako to sve i postignemo, ipak ne ćemo biti sretni. Sam bog treba da nam je konačna svrha dobara. No u životu zemaljskom ne možemo to dostići, nego nam je dano samo neko nepotpuno blaženstvo, koje se nahodi u zdravu i mirnu duhu. Do stiha 572 promatra prirodu naših čina, koje treba da upravimo k najvišem cilju; zatim veli, da je pravilo, kojega se moramo držati, vječni zakon najvišega razuma, iz kojega je potekao zakon prirode: prvi je zahtjev, da ljubimo boga i njemu da sve doprinosimo. Od toga se udaljuju mnogi, koji su odviše odani zemaljskomu životu. Od stiha 728 veli, da su prvi zakoni prirode usagljeni u sve ljudske duše, da su nepromjenljivi, jer proistječu iz samoga reda i najvišega razuma; odatle je nastala naša savjest, koja nas puti na dobro, a odvraća od zla; pa kad ima ljudi, koji ne će da slušaju ovih zakona, nužno je bilo djelovati na njih strahom od kazne; tako su nastali ljudski zakoni. Od stiha 886 do 1114 govori o afektima, koliko se tiču etike, te pobija stoike, koji uče, da su svi afekti zli i po tom duševne bolesti. Zatim dodaje definiciju kreposti i njenu podjelu u razboritost, pravednost, hrabrost i umjerenost, te onda opisuje svaku pojedinu do stiha 1988. Kreposti su, veli, ures duše, a mane ju nagrguju. Grijesi nisu jednaki, a potječu od bludnje duha. Kloniti se grijeha — to je bit mudrosti, te zaključuje, da nam u zemaljskom životu valja težiti za onim, što je najviše i vječno.

Tako se pjesma završuje.

V.

Već iz ovoga prijegleda možemo razabrati, da je Stay raširio megje Descartesove filozofije i s punim pravom upleo u svoju pjesan sve rezultate pozitivnih znanosti. To se poimence tiče znamenitih otkrića, koja su učinili Kopernik († 1543.), Descartesovi suvremenici Galilei († 1642.) i Kepler († 1630.), te Englez Newton (1642. do 1727.). Štoga se je privrijedilo na polju astronomije i fizike, to je Stay savjesno upotrebio. Mjestimice je Stay upotrebio i elemente kršćanske nauke (n. pr. o prvom grijehu). To vrijedi osobito za nauku o vrhovnom dobru.

U nauci o sumnji, o sigurnosti i metodi drži se Stay Descartesa. Već je Augustin u svojem djelu „de civitate dei“ rekao: si fallor,

sum, ali još nije razabrao, što to znači i koje su posljedice ove pretpostave; to je pošlo za rukom istom Descartesu. Oslobodivši um od svakoga vanjskoga pravila, od svakoga autoriteta postavio je Descartes slobodu uma na siguran temelj. Budite iskreni, budite istiniti, ljubite istinu iz straha, da je ne biste pomjerali sa zabludom, nemojte tvrditi, da je nešto istina, ako je niste potpuno jasno upoznali pri svjetlu sigurnosti! Ovom svojom originalnom teorijom Descartes je proizveo prevrat u mišljenju čovječanstva, koji je bio most od skolastike do suvremenoga mišljenja, od vanjskoga autoriteta do unutrašnje slobode. Razvoj nauke u novije doba potvrdio je faktično osnovnu misao Descartesovu. Prije svega razvila se matematika, a onda fizika i prirodne znanosti. Naprotiv društvene nauke su donekle zaostale, jer su manje slobodne, dapače one i danas još nisu potpuno slobodne¹. Svojom metodom postigao je Descartes, da je otkrio analitičnu geometriju, koja je bila ishodištem znamenitih otkrića u matematici, poimence Leibnizova otkrića diferencijalnoga računa.

Mora se priznati, da se temeljne misli Descartesove o metodi odlikuju osobitom dubljinom, premda nisu potpune i premda je sâm Descartes kadikad pogriješio u apriornom postupku. Napredak iskustvenih nauka nesumnjivo je nastao odatle, što su one prešle u racionalne nauke, tako se najbolje razvite česti fizike privode k mehanici, a mehanika k matematici. Descartes i veli: omnia apud me mathematice fiunt.

U nauci o duši Stay se povodi za Descartesom, a to u glavnom vrijedi i za nauku o bogu, premda boga opisuje pjesnik po kršćanskom shvaćanju (u 1. pjevanju). Najviše odstupanja nalazimo u nauci o svijetu. Težina je pojav savršeno mehaničan, no Descartes nije otkrio pravoga zakona njena, već je samo utro put Newtonu. Toplina i svjetlo privodi se ka kretanju, pa je tako Descartes prvi, koji je otkrio mehaničnu teoriju topline².

Njegova nauka o svemirskom mehanizmu dala je filozofu priliku predvidjeti Darwinovu nauku o selekciji. Misli filozofove o životinjama slabo se slažu s općim duhom njegova sustava.

Sva je prilika, da Descartes nije poznavao Keplerovih velikih otkrića, Tychovu je geocentričnu hipotezu zabacio. Descartes uči,

¹ Fouillée, Istorija filozofiji (u ruskom prijevodu), Moskva 1894 pag. 242.

² Fouillée, o. c. 262.

da je kretanje planetâ heliocentrično i da je zemlja planet, uči, da se zemlja svaki dan okrene oko osi i svake godine oko sunca u eliptičnoj putanji, pa je tako u jezgri sporazuman sa Kopernikom i Galilejem, samo što tumači ove pojave na drugi način¹.

Barometar je izumio Torricelli 1643., ali je dokazano, da je Descartes sam zakon poznao već 1631. i 1638., kako to potvrđuju njegovi listovi².

U Descartesovoj nauci o dualizmu boga i svijeta pričinja se, da je ovdje teologijski momenat održao pobjedu, da se je naturalizam pokorio augustinizmu. No premda je to samo prividno, ipak je ova okolnost važna, kad se pita, kako je svećenik Stay mogao Descartesovu nauku držati tako savršenom, da ju je proslavio pjesmom. U istinu pak Descartesov je bog znatno različit od Augustinova. Sam Descartes u velike se je radovao, kad je vidio, da su teolozi Augustinova smjera zadovoljni njegovom naukom; doktori mu sorbonnski svjedoče, da je napisao crkvi korisno djelo.³ Na Descartesa je žestoko navalio jedan od najznamenitih teologa francuskih, kasniji prvak jansenista — Arnauld, kako ga je sa senzualistične strane pobijao Hobbes. U tom prijetnji doktori su sorbonnski većinom glasova osudili Arnaulda, a trećinom bijahu megju doktorima sami monasi; zato je i rekao Pascal: „Protivnici imadu više monaha nego razloga!“⁴ Megjutim nije ovdje zgodna, da dublje zalazimo u prikazivanje Descartesove nauke i njegova života. U kratko ćemo reći, da je uza svu jaku reakciju Isusovacâ kartezijanizam veoma brzo došao do pobjede, no važnija je od ove spajanja njegove sudbine nutarnja njegova povjest, kako veli Fouillée u svom krasnom djelu: Descartes, Paris 1893. p. 177. Pravo veli Fouillée u napomenutom djelu: Toute la philosophie qui a suivi Descartes relève de lui, soit comme application de sa méthode, soit comme déduction et extension de ses principes, soit comme opposition, critique, correction, réfutation de ses idées sur les rapports de la pensée à la réalité, sur le monde, sur l'homme et sur Dieu. Un seul penseur, depuis Descartes jusq' à nos jours, a pu introduire dans la philosophie un nouveau point de vue, — qui encore avait été pressenti par Descartes même et auquel on ne pouvait parvenir

¹ Fischer, Gesch. d. neuern Philosophie³ I, 1, 356.

² Fischer, o. c. 357.

³ Fischer, o. c. 422.

⁴ Fischer, o. c., p. 139.

qu'en le continuant: c'est *Kant*. En métaphysique, Descartes a une triple lignée: tous les naturalistes, tous les idéalistes, enfin tous ceux qui professent la „primordialité de la volonté“. Son système, en effet, nous a offert trois „ordres“ superposés dan leur hiérarchie: le mécanisme, la pensée, enfin la volonté, où Pascal verra le principe de la charité, Kant, celui de la justice, Schopenhauer, celui du renoncement à la vie et de la suprême abnégation“. Ako još istaknemo, da su crkvi skloni filozofi Bossuet i Fénelon pripoznavali sve dokaze kartezijanske o eksistenciji boga, dapače ih doveli u sklad s naukom crkvenih otaca Augustina i Tome Akvinca¹: onda se ne ćemo čuditi, što Stay budući uvjeren o epohalnoj znamenitosti Descartesovoj nije ni kao svećenik nimalo mogao zazirati od toga, da mutatis mutandis opjeva kartezijanizam. U etici se Stay drži u jezgri kršćanske nauke, da je sam bog konačna svrha dobra, a dijeleći krepost u razboritost, hrabrost, umjerenost i pravednost povodi se za etikom Platonovom.

VI.

U vanjskoj ekonomiji pjesme poveo se je Stay gotovo sasvim za uzorom Lukrecijevim. To već svjedoči broj pjevanja spjevanih heksameterskim mjerilom u oba pjesnika, a tomu odgovara u neke i podjela sadržaja. U prvom pjevanju poslije uvoda podaje Lukrecije program o svojoj pjesmi i bitnu jezgru Epikurove nauke, a isto tako postupa i Stay prema Karteziju. U drugom pjevanju raspravlja latinski pjesnik atomistiku, a tako radi i Stay prikazujući Descartesovu nauku o molekulima i prelazi na nebeska tjelesa poput Lukrecija. Treće pjevanje započinje Lukrecije s hvalom Epikurovom, a Stay s pohvalom filozofa Descartesa. Lukrecije uči po mekaničnoj filozofiji nauku o duhu i duši, a Stay Kartezijevu nauku o elementima i vrtlozima. Razlika je u četvrtom pjevanju: Lukrecije govori o ćutilima ljudskim, a Stay o vodi, zraku i ognju. U petom pjevanju prelazi Lukrecije na kozmogoniju, koju je Stay prikazao već u drugom pjevanju, pa Stay ovdje govori o čovjeku, o njegovoj duši i ćutilima. Napokon u šestom pjevanju govori Lukrecije o fizikalnim pojavama i završuje s opisom kuge u Ateni, dočim Stay raspravlja etiku. Lukrecijevu opisu kuge atenske odgovara Stayev opis dubrovačkoga potresa.

¹ Fouillée, Descartes p. 180., cfr. Liard, Descartes, Paris 1882., p. 185.

Kao što je Epikur oborivši bogove s Olimpa stvorio novu filozofiju, tako je Descartes svojom skepsom udario nove temelje filozofijskomu ispitivanju. Lukrecije hvali svoga filozofa u prvom pjevanju, pa u početku trećega, petoga i šestoga, u potonjem izlazi od Atene. Tako i Stay hvali svoga Descartesa u prvom pjevanju i na početku trećega (gdje upleće hvalu i Francuskoj).

Lukrecije počinje svoju pjesmu s apostrofom Veneri, pa je u tom nešto nelogičnosti, jer pjesnikovo djelo upravo ide za tim, da potkopa vjeru u bogove. Lukrecijevoj Veneri odgovara u Staya Sapientia. Iza toga posvećuje Lukrecije svoju pjesmu Memiju, a Stay svojim prijateljima Marinu i Antunu Sorgu, Bassegliju i Zamanji. A napokon završuje uvod pjesme Lukrecije s pohvalom filozofa Epikura, a Stay sa slavom francuskoga učenjaka Kartezija.

Zaziv Mudrosti u Staya sasvim je udešen prema Lukrecijeju zazivu Venere. Ovu mudrost zamišlja Stay kao um božji, koji je uredio cijeli svijet. Lukrecije¹ pjeva ovako u početku pjesme:

Aeneadam genatrix, hominum divomque voluptas,
Alma Venus, caeli subter labentia signa
Quae mare navigerum, quae terras frugiferentis
Concelebras, per te quoniam genus omne animantum
Concipitur visitque exortum lumina solis.
Te, dea, te fugiunt venti, te nubila caeli
Adventumque tuum, tibi suavis daedala tellus
Summittit flores, tibi rident aequora ponti
Placatumque nitet diffuso lumine caelum.

Prema tomu pjeva Stay:

Terrarum Caelique potens atque uberis alma
Natura Genitrix, magnum, Sapientia, numen;
Quam Pater haud aevo nec majestate secundam
Edidit aeterna foecundae in imagine mentis
Progeniem; per te causae et sua semina rebus
Seminibusque suos vigor et vis indita vitae:
Tu Dea, tu pulchri Ratio ordinis, omnia nectis
Mensuris elementa suis, numerisque revincis.
Terra tibi foetus, tibi debent sidera lucem:
Tu facis, ut caleant ignes, tu caerula ponti
Diffundis, caelumque levi circumtegis aura:
Et facis, ut certo volvantur tempora cursu
Per motus distincta suos, vicibusque recurrant.

¹ T. Lucreti Cari De rerum natura libri sex. Recognovit I. Bernaysius. Lipsiae MDCCCLII.

Već se odavle vidi slični postupak Stayev. U stihu 10 nastavlja Lukrecije: nam simul, a tako i Stay u stihu 15. Dok Lukrecije želi, da Venera ublaži Marsa i da rimski narod zadobije pokoja, Stay se raduje upokoјstvu, koje ćemo postići, kad licem u lice sagledamo Mudrost na drugom svijetu.

Poslije posvete prijateljima oba pjesnika u kratko izlažu sadržaj svoга djela, pa onda Lukrecije pjeva Epikuru u hvalu (st. 62 d.):

Humana ante oculos foede cum vita iaceret
In terris oppressa gravi sub religione,
Quae caput a caeli regionibus ostendebat
Horribili super aspectu mortalibus instans,
Primum Graius homo mortalis tendere contra
Est oculos ausus primusque obsistere contra;
Quem neque fana deum nec fulmina nec minitanti
Murmure compressit caelum, sed eo magis acrem
Inritat animi virtutem, efringere ut arta
Naturae primus portarum claustra cupiret.
Ergo vivida vis animi pervicit, et extra
Processit longe flammantia moenia mundi
Atque omne immensum peragravit mente animoque;
Unde refert nobis victor quid possit oriri,
Quid nequeat, finita potestas denique cuique
Qua nam sit ratione atque alte terminus haerens.
Quare religio pedibus subiecta vicissim
Opteritur, nos exaequat victoria caelo.

A. Stay pjeva o Karteziju ovako (stih 85 d.):

Gallus Homo nobis ea mente animoque sagaci
Omnia pervidit: non illum monstra, Chimaerae,
Scyllaeque, Sphingesque, aut tristia Centaurorum
Saecla peragrantem naturae lustra latentis
Obvia compressere minaci murmure contra
Horrificisque Virum formis. Vis vivida caelum
Vicit, et hinc lucem nobis felicibus audens
Extulit auspiciis et pulsus orbe tenebris
Naturae caecam patefecit callidus artem.
Hunc Deus, ipse Deus mundo et tibi, Gallia, multum
Indulgens plane est illo dare tempore visus,
Quo vis caeca hominum stygiis suffusa venenis
Tollere de medio Numen, penitusque receptum
Infixumque suo sub corde abolere parabant.
Ille audax bellum contra non aere nec armis,
Aut quibus infestum monstris purgaverat Orbem
Claviger Alcides, aut Diva quibus jaculatrix
Usa in montiferos Phoebus cum fratre Gigantes;

Sed rationum illud suscepit pondere, et ipsa
Naturae specie, dum veri luce corusca
Fulgurat, et caecae praepandit lumina menti.

Imitacija je očevidna u osnovnoj misli, da je i Kartezij razbio predsude i dao ljudima božansko svjetlo, kao i Epikur u Lukrecija; samo što Stay nije išao u pojedinostima za rimskim pjesnikom, nego je svoj umetak oživio i izvornim slikama.

U sredini svoga djela Lukrecije govori o veličanstvu svoga posla, naime na početku četvrte knjige, a na istom mjestu nahodimo i u Staya ličnu napomenu o samom djelu, kako smo već rekli. Srodnost je u mislima velika. Lukrecije veli s ponosom: *Avia Pieridum peragro loca nullius ante — Trita solo. Iuvat integros accedere fontis — Atque haurire, iuvatque novos decerpere flores — Insignemque meo capiti petere inde coronam, — Unde prius nulli velarint tempora musae.* Jedno zato, što uči o velikim stvarima i oslobagja duh od veriga religije, a drugo, što tamne stvari pjeva jasnim slogom pjesničkim. To čini s razlogom, jer kako se djeci daju gorki lijekovi smiješani s medom, da ih lakše uzmu i onda da im lijekovi koriste, tako i ovu nauku, od koje se straši svjetina, zaslaga juje pjesničkim medom nadajući se, da će tako prosti ljudi lakše upoznati prirodu i korist stvari.

Stay počinje s isporodbom o brodaru, koji je već prevalio pola puta, pa na kakovoj god hridi počivajući s lagjom počne razmišljati o prepaćenim pogibeljima i pomišljati na nove nevolje. Gledajući mnogo puta pred sobom za čas klone duhom, ali za malo vraća mu se nada i on prezre sve pogibelji. Tako je i pjesniku, on se sjeća, koliko je naslade, ali i tegobe iskusio do sada pjevajući, pa ga hvata neki čam, kad pomisli na ostatak posla. No kad se sjeti učene družbe prijateljske, koja želi imati pjesmu, povraća mu se volja.

Stay, kao i Lukrecije, gdje god može nastoji lirskim apostrofama i refleksijama ili epskim umecima prekinuti monotoniju u filozofijskom izlaganju. Među ovim umetnutim slikama nahodimo u Lukrecija opis kuge atenske na koncu samoga djela, a u Staya opis dubrovačkoga potresa na svršetku četvrte knjige.

Vrijedi ovdje istaknuti lirski početak ovoga opisa, koji pripada megju najukusnije stranice pjesnikova djela. Iz ovoga lirskog početka izbija na vidjelo žarka ljubav pjesnikova prema zavičaju, pa nam je i opet dokazom, da je latinistična poezija hrvatska uvijek podržavala svezu s domovinskom ljubavlju. I Stay pjeva-

jući najapstraknije pojmove filozofijske u pjesmi nije propustio dati oduška svojoj ljubavi prema domovini. Evo, kako glase njegovi stihovi (4, 1722 d.):

Hic Patriae me casus et horrida fata Meorum,
Quaeque hic quondam uno pariter cecidere sub ictu
Millia multa, movent, animoque horrescere cogunt.
Prorsus et oblitum caesarum excedere certos
Carminis impellunt fines, ultroque dolori
Indulgere meo paulum cinerique Meorum;
Dum, Pueris toties quae nostri cumque solebant
Cum lacrymis cum singultu memorare Parentes
Quondam visa, libens repeto, atque audita revolvo.
Cernitis eversas, dicebant, undique moles,
O Pueri, disjecta solo congestaque passim
Saxorum in cumulum tot quondam ingentia tecta
Cernitis? en Urbis quondam cognoscite vestrae
Immanem diro prostratae turbine casum;
Et super his paulum juvet illacrymare ruinis.
Heu Patria, heu quondam Nutrix infausta Tuorum!
Non erat Illyricis florentior omnibus oris
Urbs alia, aut opibus tantum fama que vigebat;
Ubertasque soli multaeque frequentia Gentis
Nobilitasque Virum atque omnes servata per annos
Libertas caelo tollebant fortibus armis
Naturaque loci murorumque objice circum
Defensam a validis vicini incursibus Hostis.
Tot rebus Fortuna bonis invidit, et uno est
Conata excidio res vertere funditus omnes.

Tako govori ponosni sin slobodnoga i slavnoga nekoč Dubrovnik! Haranje kuge u Ateni, u rodnom mjestu Epikurovu, kako ga je prikazao Lukrecije 6, 1136—1285, bilo je pred očima našemu pjesniku, kad je uzeo opisivati grozni potres u svojem rodnom gradu. Mnoga je crta u Staya pozajmljena u Lukrecija, ali ipak iz svega opisa osjećamo kucaj ražaloštena rodoljuba, koji znade, kako je taj nemili udarac sudbine pogodio njegov zavičaj u samo srce!

Glas domovinske ljubavi čujemo i onda, kad poslije Newtona (5, 1294) pjesnik kaže za svoga zemljaka slavnoga Isusovca Boškovića (5, 1348 d.):

Fors alii haec olim peragent, quibus altior acris
Vis animi ingenique vigor pollentior extat.
Scilicet haec memoret, quicum communia nobis
Vincula communis Patriae, quem sidera Mundi,
Vires, mensuras, rationes, pondera rerum

Et numeros audit Pubes Romana docentem.
Magnis ille Viris Socialis foedere vitae
Jungitur. Hoc Divum sancitum est munere, ut essent,
Qui genus excolerent humanum, et lumine puro
Doctrinae et rectis formarent moribus orbem.
Hoc, quod nempe meum est etiam, sit quamlibet ipsum.
Exiguum, ex isto deductum fonte necesse est
Illis acceptum, quidquid sit, sponte referre.

Rodoljubno čuvstvo nuka pjesnika, da se u pjesmi ovako općenite
gragje sjeti takogjer Župe, u kojoj nalazi zakloništa (4, 1111 d.):

illo me tempore Brenum,
Namque hic ante alios ridet locus, accipit omnes
Oblitum curas jam sponte mihique vacantem.

Vidjeli smo, da je Stay donekle drukčije razmjestio pojedine predmete nego Lukrecije. Tomu je uzrokom, što je Stay svakako želio u zadnjoj knjizi prikazati etiku i pokazati, da je težnja za bogom najveće dobro čovječje. S toga prirodno govori u petoj knjizi o čovjeku, gdje pod kraj pjevanja upozoruje, kako brzo dolazi nagla smrt. Undique aperta patet via Mortis et undique lethum — imminet, ut merito mortalia saecla feramur — esse homines, pa je ova misao o prolaznosti života i njegovih zemaljskih dobara zgodan most do etike u šestoj knjizi. Dok Descartes uči, da čovjek imade težiti za tim, da sebe nadvlada, te da je u tom jedino dobro, koje moramo željeti, Stay se drži kršćanske nauke o vrhovnom dobru, ali ne doziva u pomoć tek objave, nego nastoji težnju k bogu dovesti u sklad sa zahtjevima samih prirodnih zakona. Bog treba da bude čovjeku sjeverna zvijezda, koju za olujne noći na moru s veseljem pozdravlja brodar (6, 455 d.). Bog je najveća naša svrha i najveće naše dobro, pa nas samo on može učiniti sretnima. U 6, 428 pjeva Stay:

Hoc igitur Deus est, felices reddere tantum
Qui valet, et penitus satiare ardentia vota.
Ille Boni Fons omnis et omnis nostra Potestas,
Gloria, Divitiae, Decus omne et plena Voluptas,
Nostorum ille Quies Animorum denique summa est.
Quare tum vita dabitur gaudere beata,
Cum summo Meus nostra Bono potietur; at illo
Non valet haec ulla certe ratione potiri,
Ni videat, quod amet, summoque in amore quiescat.

Do ovoga zaključka dolazi pjesnik, pošto je pokazao, da nas bez boga ni blago ni čast ni naslada ne može usrećiti trajno. Odavle

se vidi kršćanska tendencija djela Stayeva, koja je nužno nametnula pjesniku dužnost, da u posebnoj knjizi prikaže nauku o dobru, jer je želio uz nauku Descartesovu prisloniti kršćansku crkvenu etiku. Lukrecije želi čovjeka osloboditi od straha božjega, pa se ova osnovna tendencija njegova djela javlja u više mahova u veoma ponositim stihovima: Stay naprotiv želi upravo povratiti čovjeka k bogu, uputiti ga na put kreposti, a odvratiti od grijeha. Tako je nastala razlika izmeđju podjele gragje u oba pjesnika.

Stay zazivlje u 1. i 6. pjevanju Mudrost, koju u šestom pjevanju s pomoću personifikacije nazivlje boginjom, koja je izvor pravde. Vrijedi istaknuti, da mudrost nahodimo napomenutu i u Lukrecija u petom pjevanju (5, 9), kad tvrdi, da je Epikur bio bog,

qui princeps vitae rationem invenit eam, quae — nunc appellatur sapientia.

Kako Lukrecije razgoni tminu, koju je umu ljudskomu nametnuo strah božji, tako želi Stay svojom etikom odvratiti čovjeka od stramputića, na koje ga zavode grijesi; pa dok Lukrecije za nagradu obećava čovjeku, da će se oslobogjen od bogova izjednačiti s nebom (nos exaequat victoria caelo 1, 79), Stay nam na koncu svoje pjesni slika nagradu u drugom životu, komu nema kraja (at status immoti, qui nunquam finiat, aevi 6, 1893).

Ne samo u općoj ekonomiji, nego i u pojedinostima povodi se hrvatski pjesnik za starim rimskim. Moglo bi se nanizati veoma mnogo dokaza za to, ali ćemo — da ne duljimo — nabrojiti samo nekoliko.

Lukrecije se tuži na nedostatak latinskoga jezika u filozofijskom raspravljanju 1, 136:

Nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
Difficile inlustrare Latinis versibus esse,
Multa novis verbis praesertim cum sit agendum
Propter egestatem linguae et rerum novitatem.

Tako kaže i naš Stay 1, 68:

Sed, quia difficile est (praesertim cum sit agendum
Multa aliis verbis, quam quae sibi vindicat usus)
Versibus inlustrare nova atque obscura reperta,
Multa ideo possunt attentam exposcere mentem.

Lukrecije nas vodi u „sapientum templa serena“ (2, 8), a Stay „Naturae in templa serena“ (1, 107). Rimski pjesnik uzdiše nad

ljudskim rodod, koji je izmislio bogove i tako zalutao u mrak (2, 14 i d., 5, 1192), a Stay kliče (1, 1637):

Infelix! caeli interea neque suspicere audet
Templa serena, neque illius vim sustinet almae
Lucis sueta inopem trahere in caligine vitam.

Drugo pjevanje započinje Lukrecije sa stihom:

Suave, mari magno turbantibus aequora ventis,
E terra magnum alterius spectare laborem,

a u našega Staya čitamo na početku druge pjesme:

Suave peregrinas Gentes atque extera Regna.
Trans mare, trans montes mutato visere caelo.

Lukrecije u 4, 178 veli o sebi:

Suavidicis potius quam multis versibus edam,
Parvus ut est cyeni melior canor, ille gruum quam
Clamor in aetheriis dispersus nubibus austru.

Prema tomu nalazimo u Staya (2, 311):

Has mihi nunc lēges, quae sint, par dicere versu,
Non alio, quam quem simplex Natura reposcit.
Est suus in versibus decor omnibus et sua virtus;
Nec, si parva nequit magnis contendere Cyenis
Voce sua Philomela, minor tamen inde voluptas,
Dum canit, incussas silvarum commovet umbras.

U 2, 1420 prelazi Stay od zvijezda k zemlji, pa kaže za nju (1424), da je s pravom stekla „maternum nomen“, kako je to i Lukrecije u 5, 818 rekao za nju (quare etiam atque etiam maternum nomen adeptā -- terra tenet merito).

Epikura zove Lukrecije 3, 3: o Graiae gentis decus, a tako veli i Stay za Descartesa (3, 32): o Gallae Gentis decus. U istom pjevanju pjeva Stay o svojem filozofu i o načinu, kako će prikazati njegovu pjesmu (3, 53):

Dum tamen interea te ad caelum Gloria tollit,
Ipse ego Musaeo pergam tua dicta lepore,
Namque aliquis lepor est Musis contingere, et illum
Doctrinae fontem suavi conspergere cantu.
Forsan ad haec Homines turmatim carminis ergo
Accurrent; rapimur quoniam mage suavibus omnes,
Et properamus eo, quo res dulcedine grata
Invitant: veluti Pueri, qui saepe recusant
Pharmaca, si mellis non sunt contincti liquore.
Quapropter pergam inceptum pertexere versu.

Ovo je mjesto udešeno prema Lukreciju 1, 931:

Primum quod magnis doceo de rebus et artis
Religionum animum mōdis exsolvere pergo,
Deinde quod obscura de re tam lucida pango
Carmina, musaeo contingens cuncta lepore.
Id quoque enim non ab nulla ratione videtur:
Sed veluti pueris absinthia taetra medentes
Cum dare conantur, prius oras, pocula circum,
Contingunt mellis dulci flavoque liquore,
Ut puerorum aetas improvida ludificetur
Laborum tenus, interea perpotet amarum
Absinthi laticem, deceptaque non capiatur,
Sed potius tali pacto recreata valescat,
Sic ego nunc, quoniam haec ratio plerumque videtur
Tristior esse quibus non est tractata, retroque
Volgus abhorret ab hac, volui tibi suaviloquenti
Carmine Pierio rationem exponere nostram
Et quasi musaeo dulci contingere melle;
Si tibi forte animum tali ratione tenere
Versibus in nostris possem, dum perspicias omnem
Naturam rerum, qua constet compta figura.

Svoje peto pjevanje započinje Lukrecije:

Quis potis est dignum pollenti pectore carmen
Condere pro rerum maiestate hisque repertis?

A u njegova učenika nalazimo ovakov početak petoga pjevanja:

Quis potis audaces in Solem tollere vultus,
Arduus evecta lucis cum lampade fulget?

Stay je učenik Lukrecijev i u načinu, kako raspreda pojedinu gragju, n. p. kozmogoniju; u njega se je naučio jasnoći i plastičnosti, Lukrecije mu je bio uzorom, da svoju pjesmu o kartezijanizmu preplete krasnim poredbama, slikama i opisima.

Za jezik i verzifikaciju bio je Lukreciju uglednikom Enije (1, 117), ali je učenik natkrilio učitelja. Lukrecijevu slogu podavaju arhaizmi svečan karakter, pa i njegova verzifikacija lišena dražesti i raznolikosti¹ u skladu je s oporom gragjom.

Stay imajući pred sobom najbolje verzifikatore rimske, pjesnike Augustova vremena, s pravom je po primjeru modernih latinista upotrebio one rezultate, što ih je rimska metrika postigla poslije Lukrecija. A to isto vrijedi i za samu latinsku dikciju.

¹ L. Müller, Ennius p. 291.

Kako je Epikurova filozofija znatno različita od Descartesove i kako se je upravo u kartezijanizmu otvorilo novo polje filozofijskih pojmova, posve je prirodno, što je Stayu ostalo mnogo prilike za samostalnu obradbu. Ako smo i pokazali, da se je Stay mnogo povodio za Lukrecijem, opet je prečesto — razlažući misli modernoga filozofa — morao stati na svoje noge, pa je trebalo da potraži latinski izraz za koji pojam i u kasnijih zastupnika rimske poezije. Tako ćemo vidjeti, da nas Stay u mnogoj frazi podsjeća poimence Vergilija, jamačno najboljega rimskoga vještaka u gradnji heksametra, pa Horacija i Ovidija. Primjera radi napominjemo ovdje samo Stayevu pohvalu Galije, koja nam dozivlje u pamet po koju crtu iz Vergilijeve pohvale Italije (Georg. 2, 136—176).

Zato nije čudo, što u Staya ne ćeš naći tako tvrdih heksametara, kakov je na priliku u Lukrecija 2, 791: *nec quae nigra cluent de nigris, sed variis ex; a* i arhaizmima nema mjesta u djelu pjesnika, koji znade za veliki napredak pjesničkoga jezika latinskoga u Augustovih suvremenika.

Stayevoj pjesmi nedostaje onaj žar, s kojim se rimski pjesnik vatreno bori za istinu i oslobagja čovjeka od obiju velikih sila u životu — od božjega i smrtnoga straha. Dosta je naudilo pjesmi Stayevoj, što je odviše mekanično spojio smionu misao Descartesovu o sumnji sa pozitivnom crkvenom teorijom o bogu.

Tkogod se je u životu borio za svjetlo prosvjete, nehotice će se zanositi Lukrecijevom visinom, veli Schanz¹, pa će se lako sjetiti ponosnih riječi Vergilijevih (Georg. 2, 490):

*Felix, qui potuit rerum cognoscere causas
Atque metus omnis et inexorabile fatum
Subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.*

Lukrecije je umio svoj zanos za slobodnu misao Epikurovu preliti u dušu čitatelja svojih, pa se je od preporoda naukâ sve do procvata prirodnih znanosti slobodno mišljenje rado, kao bršljan, vilo oko pjesme Lukrecijeve. Pravo veli Trezza²: „Di tutti i poeti dell'antichità classica, Lucrezio è senza dubbio il più vicino al mondo moderno; il suo concetto della natura s'accorda, in gran parte, colle scoperte della scienza contemporanea, e nel suo poema è qualcosa di efficace che ci si trasfonde ancora nello spirito alla distanza di venti secoli“.

¹ Schanz, G. d. röm. Lit. p. 141.

² Trezza, Lucrezio 1887, p. 15.

Ima u Lukrecija nešto titansko, njegova pjesma nije samo didaktično djelo, pa upravo u tom nadilazi Lukrecije svoga imitatora Staya, koji je u prvom redu ipak samo didaktik. Stay je zaboravio u svojoj pjesmi istaknuti duboki utjecaj, što ga je imala Descartesova nauka na svu pozniju modernu filozofiju, a baš u toj okolnosti stoji sva veličina francuskoga filozofa, što je filozofiji prokrčio nove putove. Trebalo je pokazati prirodni razvoj filozofije od dualističnoga sustava Descartesova do monističnoga sustava Spinozina i harmonističnoga (evolucionističnoga) Leibnizova sustava. Stay doduše govori o Leibnizovoj monadologiji (I, 1387 d.), koja je — kako je poznato — gospodovala u metafizici osamnaestoga stoljeća, poimence u njemačkoj filozofiji, ali to Stay čini samo zato, da i monadologiju i prestabilovanu harmoniju u kratko zabaci. U kritiku kartezijanizma Stay ne ulazi.

Uza sve to mora se priznati, da je Stay umio u svoju pjesan unijeti mnoge pjesničke ljepote, da je opori predmet obradio lako i okretno, te da se mnoga mjesta, prodahnuta živim pjesničkim nadahnućem, mogu s pravim užitkom čitati. Ovdje mu je bila na uhar pjesnička metoda, koju je našao u Lukrecija, jer nema sumnje, da u svoj starini ne bi Stay, pa i nitko drugi, mogao naći zgodniji i savršeniji uzor za obradbu kojega filozofijskoga sustava.

Pjevanja su u Staya nešto duža nego u Lukrecija; dok u Lukrecija I. pjevanje imade 1109 stihova, II. 1174, III. 1092, IV. 1279, V. 1455, a VI. 1284, nalazimo u Staya ove brojeve: I. 1719, II. 1684, III. 2030, IV. 1859, V. 2044, VI. 1893. Ovdje valja istaknuti, da je Stayev okvir širi, jer on u posebnoj knjizi raspravlja o etici, dok toga u Lukrecija ne nahodimo. Osim toga prirodne su znanosti do Stayevih vremena toliko napredovale, toliko novih misli unijele u fiziku, da je posve opravdano Stayeva obradba ovoga predmeta veličinom znatno nadišla Lukrecijevu. Dovoljno se je sjetiti same astronomije, u kojoj su Kopernik, Galilei, Kepler, Newton i drugi umnici ljudskom oku otkrili svu silu novih, neslučenih istina. Zasluge su samoga Newtona na polju fizike tako goleme, da su Staya ponukale na novu filozofijsku didaktičnu pjesan, koja svojim opsegom (u deset knjiga) nadmašuje njegovo djelo o kartezijanizmu.

U obranu didaktične poezije napisao je pjesnikov brat Kristofor dijalog, iz kojega možemo razabrati, kako je cijenio ovu vrstu poezije, a ne ćemo se prevariti, ako kažemo, da je tako ili slično sudio i sam Benedikt Stay, jer se inače ne bi davao na tako mučan

posao, kakovim je bilo pjesničko prikazivanje kartezijanizma i newtonizma. Pod kraj njegova dijaloga čitamo ove riječi: „... Sed ut Phidias ex Homeri versibus pulchriorem hausit Jovis Olympi speciem, quam nunquam antea ex ullis aliorum corporum formis comprehenderat, sic hunc naturae ordinem ex Didascaliorum numeris formosiores atque augustiores exoriri agnoscemus, quam ulla antea aliorum opera perfectum vidimus. Ex horum enim disciplinis ad poetarum artificia delati tanquam e rudibus tectis in amplae illustra domicilia, ebore, auro, picturis instructissima, virgula illa Minervae repente traductos nos esse mirabimur. Quippe soli demum poetae vitam atque animum rebus, ac divinitatem fere quamdam tribuunt. Cum haec suis illi comptibus attigerunt, non intervalla corporum tantummodo, magnitudines, celeritates cognoscimus, sed ad ipsam naturae molitionem coram intuendam adducimur, interesse operi, motus, conversionesque contemplari nobis videmur, divinarum denique actionum consiliorumque testes, ac spectatores assidemus. Nullos alios ego quidem poetarum conatus, non scenas, non theatra huic tantae pulchritudini comparo“. (Phil. rec. 1792, i. f., p. XXX.)

Isporedivši cjelinu i pojedinosti Lukrecijeve pjesme sa Stayevom moramo priznati, da Stay nije prestigao latinskoga pjesnika, ali je ipak stvorio djelo, koje pokazuje svagdje pjesnikovu naobraženost i sigurnost u latinskoj verzifikaciji, a na mnogo mjesta takogjer pjesnički polet!